

bilimname XLI, 2020/1, 763-800
Geliş Tarihi: 06.03.2020, Kabul Tarihi: 25.04.2020, Yayın Tarihi: 15.05.2020
doi: <http://dx.doi.org/10.28949/bilimname.700102>

BULÛĞ VE RÛŞD KAVRAMLARI ÇERÇEVESİNDE CEZA EHLİYETİNİN YENİDEN DEĞERLENDİRİLMESİ: CEZAÎ RÛŞD

✉ Betül DAL^a

✉ Osman GÜMAN^b

Öz

Bu makalede, İslam hukukunda mükellefiyet için gerekli görülen cinsî gelişim anlamındaki bulûğ ile daha çok malî hukuk alanında gözetilen rûşd kavramı incelenerek aralarındaki ilişkiye dair değerlendirmelere yer verildi. Bu iki kavram ve ilgili hükümlere yönelik doktrin incelemesi neticesinde konuyla ilgili görüşlerin mutlak olmadığı ve güncel verilerle yeniden değerlendirilmeye elverişli olduğu görülmektedir. İnsan tasarrufları çok geniş bir alana yayılmıştır. Bu tasarrufların tamamını bir makalede ele almak mümkün olmayacağından çalışmamız ceza hukuku ile sınırlandırılmıştır. Makalede öncelikle ceza ehliyetine dair klasik görüşler incelendi. Akabinde cinsî olgunluğun ceza hukukunda tek başına yeterli olduğu düşünce, endokrinoloji, gelişim psikolojisi, klinik psikoloji, adalet psikolojisi gibi pozitif bilimlerin verileri ışığında yeniden değerlendirildi; cezaî rûşd şeklinde bir kavramsallaşmanın imkânı ve içeriğine dair bir yaklaşım sunuldu. Araştırmada ceza sorumluluğu için yaş tayin etmek ve bu yaş öncesinde bireye ceza soruşturması açmayı önlemek şeklindeki hukuk yaklaşımı ile ceza sorumluluğunun takdirini hâkime bırakma yaklaşımından istifade edilmiştir. Gelişim dönemleri ve özelliklerine dair Türkiye’de yapılmış çalışmalarda, ortalama bulûğ yaşı yaklaşık 14 olarak tespit edilmiştir. Bilimsel araştırmalara konu olan ergen bireylerdeki ruhsal dalgalanmaların 14 yaş sonrası azalmaya başladığı ancak beynin yönetici merkezinin tam olgunlaşmaması nedeniyle davranışlarını yönlendirme ve telkinden bağımsız hareket etme kabiliyetinin daha ileri safhalarda gerçekleştiği gözlenmiştir. Bu bilgiler ışığında makalede ceza ehliyeti ve cezanın tahfifi konusu değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: İslam Hukuku, Ehliyet, Ceza Ehliyeti, Bulûğ, Rûşd.

^a Yük. Lis. Öğr., Sakarya Üniversitesi, betuldal0@gmail.com

^b Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, oguman@sakarya.edu.tr

RE-EVALUATION OF COMPETENCE TO TRIAL WITHIN THE FRAME OF TERMS BULUGH AND RUSHD: CRIMINAL MAJORITY

In this article, the discovery in terms of sexual maturity (bulugh), which is considered necessary for liability in Islamic law, and the concept of majority (rushd), which are mostly in the field of financial law, are examined and considerations regarding the relationship between them are included. As a result of the doctrine review regarding these two concepts and related provisions, it is seen that the views on the subject are not closed to interpretation and are suitable for re-evaluation with current data. Human behavior has spread over a wide field. As it will not be possible to address all of these behaviors in one article, our study is limited to criminal law. In the article, after surveying the classical opinions about criminal capacity and the data revealed by positive sciences such as the endocrinology, development psychology, clinical psychology, juristic psychology the idea of sexual maturity and contentment in criminal law was questioned; it is presented that it is possible to produce a concept in the form of criminal majority and an on the content. In the study, both the legal approach of determining the age for criminal capacity and preventing criminal investigation to the individual before this age and the approach to leave the determination of criminal responsibility to the judge were used. In studies on the development stages and characteristics that we use, the development of sexual average is identified as about 14 for particular of Turkey. It starts to become stable after completed the age of 14 with spiritual disorder. Skills such as managing behavior and acting independently are observed in later stages of development due to the latest maturation of the frontal lobe, which is the executive center of the brain. In our paper, in the light of these information the issues of criminal capacity and remission were handled.

[The Extended Abstract is at the end of the article.]

Giriş

İslam hukuku esaslarına göre insanın mükellef olması için belli ölçüde olgunlaşması, dinin kendisine yüklediği sorumlulukları yerine getirebilecek asgari gelişimi tamamlaması gerekir. Klasik literatürde mükellefiyetin başladığı bu olgunluk *bulûğ* olarak isimlendirilmiştir. Bulûğun alt ve üst sınırı ve alametlerinin ne olduğu konusunda farklı görüşler öne sürülse de ibadet, ceza ehliyeti ve medenî tasarruflardaki sorumluluk için tek başına bulûğ yeterli görülümüş; sadece bazı malî tasarruflar için *rüşd* denilen tecrübî ve fikrî olgunluk şart koşulmuştur. Rüşd kavramına dair görüşler incelendiğinde bu kavramın, dönemin şartları ve örfüyle bağlantılı olarak yorumlandığı söylenebilir. Bu açıdan modern dönemde rüşd kavramını

yeniden değerlendirmek mümkündür. Zira ceza ehliyeti, evlilik, nafaka sorumluluğu gibi pek çok konuda bulûğu yeterli görmek, rüşd kavramını sadece malî yeterliliğe indirgemek bazı problemleri beraberinde getirmektedir. Bu nedenle öncelikle bulûğ ve rüşd kavramlarının tam olarak ne ifade ettiği tespit edilmeli, aralarında ne tür bir ilişki olduğu ortaya konmalıdır. Ardından rüşd kavramını malî alan ile sınırlandırmanın isabetli olup olmadığı ve diğer alanlara ne şekilde uygulanabileceği tartışılmalıdır.

Bulûğ ve rüşd kavramlarıyla ilgili Türkçe literatür araştırmasında DİA *Bulûğ* ve *Rüşd* maddeleri dışında yayınlanmış müstakil bir çalışmaya rastlamadık.¹ Mükellefiyeti konu edinen, ehliyet ile ilgili veya İslam hukuku ile pozitif hukuk arasında mukayese yapan bazı çalışmalarda bulûğ ve rüşd kavramlarına değinilmektedir.² Bu iki kavram arasındaki ilişkiye dair yayınlanmış akademik bir çalışmaya da ulaşamadık. Yaptığımız Arapça literatür incelemesi neticesinde bu iki kavramı müstakil olarak inceleyen, Musa Mahmud İğbâriyye tarafından hazırlanmış *el-Bulûğ ve'r-rüşd fi's-şer'ati'l-İslamiyye* isimli kitap dışında akademik bir çalışmanın bulunmadığını gördük.³

Rüşd kavramının malî alanla sınırlandırılmaması açısından insanın tüm tasarruflarına değinmek makale sınırlarını aşacağından biz bu çalışmada cezaî sorumluluk için mutlak akıl ve bulûğa ek olarak nelerin dikkate alınabileceğini inceleyeceğiz. Konu, modern dönemde rüşdün ne şekilde anlaşılması gerektiğine dair yeni bir problem olduğu için bulûğ, rüşd ve ceza ehliyeti ile ilgili klasik birikimle birlikte pozitif hukuk, klinik psikoloji, gelişim ve adalet psikolojisi verilerini de inceleyerek bir neticeye varmaya çalıştık. İslam hukukunda ceza ehliyeti ve çocukların ceza hukukundaki

¹ Ali Bardakoğlu, "Bulûğ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/413-414; Saffet Köse, "Rüşd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/298-300.

² Bu çalışmalardan bazıları için bk. Tuba Yılmaz, *İslam Hukukunda Ehliyeti Daraltan veya Ortadan Kaldıran Sebepler* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 20-27; Mehmet Onur, *Bir Ehliyet Arızası Olarak İslam Hukukunda Sefeh* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 12-21; Harun Çağlayan, "Teklif Karşısında Çocukların Dünya ve Ahiretteki Durumu", *Kelam Araştırmaları Dergisi* 12/1 (2014).

³ Söz konusu eserin matbu nüshasına ulaşamadığımızdan istifade edemedik ancak içeriğiyle ilgili malumata internet ortamındaki örnek nüshadan ulaştık. Giriş kısmındaki takdime göre eser bulûğ ve rüşd kavramlarını lügavî ve fikhî açıdan ele almakta, kavramlaşmanın sosyal yansımalarına değinmektedir. Eser, sadece klasik değil batı dünyasında müsteşrikler tarafından yapılmış çalışmalara yer vermesi açısından da önem arz etmektedir.

durumu ile ilgili modern dönemde yapılan bazı çalışmalar mevcutsa da⁴ konuyu rüşd ile ilişkilendiren ve yeniden değerlendiren bir çalışmaya Türkçe ve Arapça literatürde rastlamadık. Bu çalışmanın, konunun güncel yanına dair problemleri fark etme ve çözüm önerileri geliştirebilme adına faydalı olacağı kanaatindeyiz.

A. Kavramların İncelenmesi

1. Bulûğ Kavramı

Bulûğ kelimesi بُلُغ – بَلَغ fiilinden türemiş bir mastar olup tek başına kullanıldığında وصول ile müradif şekilde “ulaşmak”, “yaklaşmak”, “nihaî maksada varmak” anlamlarına gelir. Fiil, غلام veya صبي ile birlikte kullanıldığında “olgunlaşmak”, “idrak seviyesine ulaşmak”, “ihtilâm olmak” gibi anlamlar kazanır.⁵ بلغ الحلم ifadesiyle fiile yeni bir anlam boyutu kazandıran حُلْم (hulm/hulüm) mastarı ise “uykudayken görülen şey/rüya” anlamındadır. Bu ismin *olgunlaşma*, *erkeklik çağına gelme*⁶ gibi anlamlar kazanmasını biyolojik süreçlerle izah edebiliriz. Şöyle ki çocukların cinsî olgunluğa ulaşmasının alameti olarak kabul edilen seminal sıvı (meni) çoğu zaman rüya esnasında gelmeye başladığı için rüya görmek anlamındaki bu kelime olgunlaşma anlamı kazanmıştır. احتلام (ihtilâm) mastarı da aynı anlama

⁴ Konuyla ilgili bazı çalışmalar için bk. Abdülkâdir Üdeh, *et-Tesrî'u'l-cinâiyyi'l-İslamî mukârenen bi'l-kânûni'l-vad'î* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Arabiyy, t.s.); Hasan Ali Şâzelî, *el-Cinâyât fi'l-fikhî'l-İslamî dirâse mukârene beyne'l-fikhî'l-İslamî ve'l-kânûn* (B.y.: Dâru'l-Kitâbi'l-Câmi'î, t.s.); Naci Şensoy, “Eski Devirlerde ve İslam'da Yaşın Cezai Mesuliyet Üzerindeki Tesiri”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 13/2 (1947), 513-528; Mücahit Çolak, “İslam Hukukunda Ceza Ehliyeti Açısından Yaş Küçüklüğü”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35 (2011), 103-124; Talip Atmaca, *İslam Hukukunda Ceza Ehliyeti* (Ankara: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002); Murat Şimşek, “İslam Hukuku ve Pozitif Hukuk Açısından Ceza Ehliyeti”, *İnsan ve Toplum* 2/3 (2012), 139-164; Ümit Karşlı, *Mezheplere Göre Ceza Ehliyeti ve Günümüz Hukukuyla Mukayesesi* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006).

⁵ Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris el-Kazvîni, “blğ”, *Mu'cemü mekâyisü'l-luğa*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun (b.y.: Dâru'l-Fikr, 1399/1979), 1/301-302; Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, “blğ”, *es-Sihâh tâcü'l-luğa ve sihâhu'l-arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1407/1987), 4/1316-1317; Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn İbn Manzûr, “blğ”, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâr Sâdır, 1414), 8/419-421; Ebü't-Tâhir Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî, “blğ”, *el-Kâmûsü'l-muhît*, thk. Mektebetü Tahkîki't-Türâs fi Müesseseti'-Risâle (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1426/2005), 780; Ebü'l-Feyz Muhammed Murtaza ez-Zebîdî, “blğ”, *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs* (b.y.: Dâru'l-Hidâye, t.s.), 22/444-452; Sa'dî Ebû Habîb, “blğ”, *el-Kâmûsü'l-fikhî luğaten ve'stilâhan* (Dimeşk: Dâru'l-fikr, 1408/1988), 41-42.

⁶ Zebîdî, “hlm”, *Tâcu'l-arûs*, 31/525-526.

sahiptir.⁷

Arap şiirinde bulûğ lafzının kullanımına baktığımızda fıkhıdaki terim anlamına benzer örnekler görürüz. Mütenebbî (ö. 354/965) bir kasidesinde, gençlerin (sıradan kabilelerde olduğu gibi) ihtilâm çağına gelmekle değil savaş meydanında düşmana karşı hamle yapabilmekle bâliğ olduğu bir topluluktan bahseder.⁸ Bu beytin şerhinde savaş meydanındaki mukavemetin Araplar'da olgunluk/bulûğ göstergesi sayıldığı belirtilmiştir.⁹ Buna göre Arap tasavvurunda bulûğ merhalesi, sadece cinsî gelişimi değil harp esnasında düşmana hamle yapacak derecede fiziksel ve psikolojik gelişimi de içine almaktadır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Kur'an-ı Kerim'de bulûğ mastarı kullanılmamakla birlikte بَلَغ ve türevleri 77 ayette geçmektedir. Fiilin bazı ayetlerde birlikte kullanıldığı kelimelere göre¹⁰ insanın yaşamındaki farklı merhaleleri de ifade ettiği görülür. Örneğin; بلغ الحلم (en-Nûr 24/58-59) bireyin cinsî olgunluğa ulaştığı gelişim aşamasını anlatır.¹¹ Cinsî gelişim alametlerinin bulûğ olarak nitelenmesi ve bulûğ lafzının sözlüklerde ihtilâm ile karşılanmasında bu ayetin etkisi olabilir.

Merfû hadis metinleri içerisinde üç rivayette, بلغ fiilinin bireyin olgunlaştığı dönemi ifade etmek için kullanıldığını tespit ettik.¹² Bunlardan en mühimi "Üç kişiden kalem (sorumluluk) kaldırılmıştır: iyileşinceye kadar akıl hastasından, uyanıncaya kadar uyuyan kişiden ve bulûğ çağına gelene

⁷ Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, "hlm", *Tehzîbü'l-lüğa*, thk. Muhammed 'Avaç Mu'rib (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs el-'Arabî, 2001), 5/69-71; İbn Fâris, "hlm", *Mekâyisü'l-luğa*, 2/93-94; Ahmed b. Muhammed el-Feyyûmî, "hlm", *el-Misbâhu'l-münîr fi ğarîbi'ş-Şerhi'l-Kebîr* (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, t.s.), 1/148.

⁸ قَوْمٌ بُلُوغُ الْعِلْمِ عِنْدَهُمْ

طَعَنُ نُحُورِ الْكَمَاةِ لَا الْخُلْمِ

⁹ Söz konusu beytin izahı ve Arap örfünde savaşta mukavemetin bulûğ olarak kabul edildiğine dair diğer örnekler için bk. Ebü'l-Bekâ Muhibbüddîn el-Ukberî, *Şerhu Dîvânî'l Mütenebbî*, thk. Mustafa es-Sakkâ vd. (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, t.s.), 4/64.

¹⁰ الكبر - الرشد - السعي - أشد bu fiil ile kullanılan ve insan gelişiminin farklı merhalelerine işaret eden diğer kelimelerdir.

¹¹ İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, t.s.), 6/175-177. Bulûğ lafzının ihtilâm ile karşılanmasında söz konusu ayetin dayanak gösterilmesine dair bk. Sa'dî Ebû Habîb, "blğ", *el-Kâmûsu'l-fikhî*, 41-42.

¹² فَلَمَّا بَلَغَ الْخَيْرُ زَوْجَهُ أَبُوهُ انْتَرَأَ thk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Mâce, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabîyye, t.s.), "Fiten", 23; من عال جاريتين حتى تبلغا جاء يوم القيامة أنا وهو - وضمة أصابعه - bk. Ebü'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, t.s.), "Birr", 149.

kadar çocuktan.” şeklindeki hadistir.¹³ Rivayetin farklı varyantlarında “ihtilâm olmak, akıllanmak, günah işleyecek çağa ulaşmak, büyümek, gençlik çağına gelmek” gibi ifadeler de geçer.¹⁴

Yukarıdaki hadiste de görülen, mükellefiyeti cinsî olgunlaşmayla ilişkilendirme yaklaşımı bulûğ ve ihtilâm kelimelerinin birbiri yerine kullanılmasında etkili olmuştur. Örneğin; Hz. Peygamber Cuma günü gusül abdesti alması gereken kişileri “her ihtilâm olan” şeklinde ifade etmiş;¹⁵ “her hayız gören” kadının namazda başını örtmesi gerektiğini söylemiştir.¹⁶

Naslarda sorumluluk ve geçerlilik kriteri olarak cinsî gelişim özelliklerinin sunulması, bulûğ lafzının terimleşmesinde¹⁷ etkili olmuş ve kurucu eserlerden itibaren bulûğ, “cinsî olgunlukla beraber mükellefiyetin başlaması” anlamında kullanılmıştır.

Dinî anlamda sorumluluk döneminin başlangıcı için cinsî gelişimin yeterli görülmesi Asr-ı saâdet’e has bir düşünce değildir. Cevâd Ali’nin (ö. 1987) *el-Mufassal* adlı eserinde, Sâmi ırklarda gençlerin cinsî olgunluğa ulaşmaları (bulûğ) veya kendilerinde aklı olgunluk belirtileri (rüşd) görülmesi ile birlikte saç örgülerinin bir ritüel ile kesildiği, bu ritüelin bir nevi dinî sorumluluğun ve yetişkinlik çağının başlangıcını temsil ettiği ifade edilmektedir. Mekkeliler de çocukları bu yaşa geldiğinde saçlarını örür, sonra bir ayın havasında örgüleri keser ve inandıkları putların önüne atarlardı. Bu ritüel, o kişinin söz konusu puta ibadet edeceği merhaleye ulaşmasını simgelemektedir.¹⁸ Bu bilgiler, cinsî olgunluğun yeni bir merhale olarak algılanması ve sorumlulukların buna dayandırılmasının İslam öncesi dönemde de mevcut olduğunu göstermektedir.

¹³ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsned*, thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru Hicr, 1419/1999), 1/89.

¹⁴ Hadisin farklı varyantları için bk. Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş’as es-Sicistânî, thk. Muhammed Abdülaziz el-Hâlidî (Beyrut: Dâru’l-Kütübîl-’İlmiyye, 2010), “Hudûd”, 16; Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd. (Mısır: Şeriketü Mektebeti ve Matba’ati Mustafa el Bâbî el-Halebî, 1395/1975), “Hudûd”, 1; İbn Mâce, “Talâk”, 15; Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, thk. Hasan Abdülmün’im Şelebî (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1421/2001), “Recm”, 50.

¹⁵ العُشَلُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ وَاجِبٌ عَلَى كُلِّ مُحْتَلِمٍ bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, (Kâhîre: Dâru’l-Hadîs, 1425/2004), “Ezân”, 161.

¹⁶ لا يُغْتَبَلُ اللَّهُ صَلَاةَ خَائِضٍ إِلَّا بِحِمَارٍ bk. Ebû Dâvûd, “Salât”, 85.

¹⁷ Bulûğ ile esasen بلغ الصبي أن يتعلم بالمرءة - بلغت الصبية أن تتعلم بالمرءة cümlesi kastedilmektedir. İnsanlar tarafından yaygın şekilde bilinen bu hadiseyi ifade etmek üzere daha pratik bir kullanım benimsenmiş ve fiil, mefulü (ihtilâm) hafzedilerek terimleşmiştir.

¹⁸ Cevâd Ali, *el-Mufassal fî târihi’l-‘Arab kable’l-İslam* (Beyrut: Dâru’s-Sâkî, 1422/2001), 8/215-216, 245-246.

2. Rüşd Kavramı

Birinci babdan رَشَدٌ fiilinin mastarı olan rüşd, sözlük anlamıyla *doğru yoldan sapmanın zıttıdır* (جَلَا فُ الْعَيِّ). Hz. Peygamber'in, "doğru yoldan çıkanlar" anlamına gelen Benû Ğayyân adlı kabilenin ismini Benû Raşdân (doğruya ulaşanlar, hidayete erenler) olarak değiştirmesi¹⁹ bunun örneği olarak değerlendirilebilir. Ayrıca rüşd için "doğru, doğruya isabet etmek ve onda sebat etmek, uygun ve yerinde olmak, hidayet vb." anlamlar da verilmiştir. Bazı iştikak âlimleri her övülen şey için rüşd ifadesinin kullanılabileceğini belirtmektedir.²⁰

Kur'an-ı Kerim'de 19 farklı yerde رُشْدٌ, mastarından türemiş olan lafızlar yer almaktadır. Şekil özelliklerine göre bu lafızlar "doğru yol", "doğruya ulaşmak/ulaştırmak", "doğru düşünme/sağduyu" gibi manalar ifade eder.²¹ Rüşd kavramı en-Nisa 4/6'da ise sözlük anlamından daha geniş şekilde, insanın aklî melekelerinin olgunlaştığı bir gelişimi ifade etmektedir. Konumuzla ilişkisi bakımından detaylı incelenmesi gerektiğini düşündüğümüz bu ayetle ilgili izahlara geçmeden önce rüşd lafzının hadis metinlerinde yer alıp almadığına temas etmek istiyoruz.

Kur'an'da yetim mallarının korunması bağlamında değinilen rüşd kavramı için doğrudan yapılmış bir izaha hadis metinlerinde rastlamadık. Hadislerde رَشَدٌ fiilinin farklı bab ve sîgalardaki kullanımını söz konusudur. Bu metinler incelendiğinde rüşd kavramının "hidayet", "doğru ve isabetli olan" anlamında kullanıldığını; herhangi bir gelişim aşamasını ifade eden örnek bulunmadığını söyleyebiliriz.²²

¹⁹ bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1410/1990), 1/251; Ebü'l-Hasen İzzeddin İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavviz (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1994), 2/275; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn b. Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavviz (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415), 4/17-18.

²⁰ Ebû Habîb, *el-Kâmûsu'l-fikhî*, 1/148- 149; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, 8/95-98; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, 282.

²¹ Rüşd ile ilişkili lafızlardan biri olan رَشَدٌ sözlükte "kuvvet ve dayanıklılık" anlamına gelmekle beraber rüşd ile eş anlamlı olduğu da ifade edilir. Tefsirlerde bu kelime 18-40 arasında değişen farklı yaşlarla ilişkilendirilmiştir. bk. Merzûk b. Hayyâs ez-Zehrânî, "Etyebü'n-neşri fî tefsiri'l-vesâya'l-aşr: el-Vasiyyetü's-sâdisa", *Mecelletü'l-Cami'ati'l-İslamiyye bi'l-Medîneti'n-Nebeviyye*, 71-72 (1408).

²² Bk. Buhârî, "Enbiya", 27; Tirmizî, "Deavât", 23, 69; Ebû Dâvûd, "Edeb", 102, "İlim", 8; Nesâî, "Ferâiz", 12.

Nisâ Sûresi 6. Âyetteki Rüşd İfadesi²³

Rüşd ile ilgili tartışmalarla doğrudan irtibatı bulunan bu ayet, yetim olup kendisine miras olarak mal intikal eden çocukların bulûğ denilen fiziksel olgunluğa ulaşana dek gözlenmesini, kendilerinde -akıl ve tecrübe yönünden- bir yeterlilik (rüşd) görülmesiyle birlikte geciktirilmeden malların şahitler huzurunda teslim edilmesini emretmektedir. Aşağıda değinileceği üzere tefsirlerde ayetteki rüşd lafzına sözlük anlamı dışında farklı anlamlar yüklenmiştir. Bunun sebebi ayetin mefhumu, konu bütünlüğü ve nüzûl sebebi incelendiğinde net olarak anlaşılmaktadır. Tefsirlerde bu ayet ile ilgili üç farklı nüzûl sebebi nakledilir. Bunlardan ikisine göre -şahıslar farklı olsa da- ayet-i kerime, velayeti altındaki yetimin malını vermeyen kimseler hakkında nâzil olmuştur. Üçüncü rivayete göre ise ayet Sâbit b. Rifâ'a ve amcası hakkında nâzil olmuştur. Sâbit, babası vefat edince kendisine kalan mallar ile birlikte amcasının korumasına girmiştir. Amcası Resûlullah'a gelip durumu anlatarak malı ona ne zaman teslim etmesi gerektiğini, o zamana kadar malından kendisi için bir harcamada bulunup bulunamayacağını sormuştur. Ayetin bu soru üzerine nâzil olduğu nakledilir.²⁴

Ayette rüşd lafzı mutlak olarak zikredilip tafsilata yer verilmediğine göre Arapların zihin dünyasında mevcut bir rüşd tasavvuru söz konusu olmalıdır. Bunu tespit etmek için İslam öncesi şiirlerde rüşd lafzının hangi bağlamda kullanıldığına bakmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz. Efveh el-Evdî (ö. 560 [?]), Tarafe İbnü'l-'Abd (ö. 564 [?]), Nâbiğa (ö. 604 [?]) ve Düreyd b. Sımme (ö. 630) gibi Câhiliye şairlerinin şiirlerine bakıldığında rüşd kelimesinin sözlük anlamında kullanıldığı, herhangi bir gelişim dönemini ifade eden bir kullanımın bulunmadığı görülmektedir.²⁵

وَاتَّبَعُوا الْيَتَامَىٰ حَتَّىٰ إِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُوا إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَأْكُلُوهَا إِسْرَافًا وَبِدَارًا أَنْ يَكْبَرُوا وَمَنْ كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْ وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ فَإِذَا دَفَعْتُمْ إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ فَأَشْهَدُوا عَلَيْهِمْ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ حَسِيبًا

"Evlilik çağına kadar yetimleri deneyin; eğer onlarda akılcı bir olgunlaşma görürseniz hemen mallarını kendilerine verin, büyüyecekler de mallarını alacaklar diye o malları israf ile ve tez elden yiyip tüketmeyin. Zengin olan (veli) yetim malına tenezzül etmesin, yoksul olan da kararınca yesin. Mallarını kendilerine verdiğiniz zaman yanlarında şahit bulundurun; hesap sorucu olarak da Allah yeter." *Kur'an Yolu* (Erişim 20 Nisan 2020).

²⁴ bk. Nizâmeddin Hasen b. Muhammed en-Nisâbü'rî, *Gârâibü'l-Kur'an ve rağâibü'l-Furkân*, thk. Zekeriyya Umeyrât (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1416), 2/343; Ebû Hayyân Muhammed b. Yusuf el-Endelüsî, *el-Bahru'l-muhîr fi't-tefsîr*, thk. Sıtkı Muhammed Cemîl (Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1420), 3/513; Muhyissünne Ferrâ el-Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl fi tefsîri'l-Kur'an*, thk. Abdürrezzâk el-Mehdî (Beyrut: Dâru'l-Hyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420), 1/567.

²⁵ Rüşd kelimesinin söz konusu divanlardaki bazı kullanımlar için bk. Ebü'l-Haccâc Yusuf eş-Şentemerî, *Eş'âru's-şu'arâi's-sitteti'l-câhiliyye* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye,

Bu ayette ise yetimlere mallarının verilmesi için fiziksel olgunluktan başka bir yeterlik istendiği açıktır. İhtilaf bu yeterliğin sadece aklî kemali mi yoksa bunun yanında farklı şeyleri mi kapsadığı noktasındadır. Tefsir literatüründe ayetteki rüşd ifadesine, birbirine yakın olmakla beraber 15 farklı anlam verilmiştir. Bunların “sadece aklî olgunluk”, “dindarlık ve malî idare etmede olgunluk”, “sadece malî koruma ve idare edebilme yeterliliği”²⁶, “ahlâkî meziyetlerle donanmak”, “bulûğdan bir yıl sonraki dönem” ve “namaz kıldırabilme” şeklinde 6 maddede gruplandırılması mümkündür.²⁷

Rüşdün farklı yorumlanması fikhî görüşlere de etki etmiştir. Hadislerde tafsilatına değinilmediğinden olsa gerek âlimler rüşdün kapsamı, yaş aralığı ve alametleri konusunda farklı görüşler öne sürmüşlerdir. Şafîiler, kişinin malını koruyup işletebilmesinin yanında şahitliğe engel olacak derecede fâsik olmamasını rüşd kapsamına dâhil etmişler; Hanefî ve Mâlikîler ise sadece malını işletebilme kabiliyetini rüşdün sabit olması için yeterli görmüşlerdir. Ancak Mâlikî mezhebinde (ve bir rivâyete göre Hanbelîlerde) buna ek olarak kız çocuklarının evlenene kadar rüşd sahibi olamayacağı da ifade edilir.²⁸

Rüşd alametleri olarak sunulan davranışları incelediğimizde bunların mahallî karaktere sahip, dönem ve bölgeye göre değişkenlik arz edebilecek özellikler olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin; tüccar bir ailenin çocuğu olan kişiye öncelikle alışveriş için yetki verilir. Bu işlemlerde aldanmaz, sermayesini tüketmez ve bu durum defaatle gözlenirse rüşdüne hükmedilir. Çiftçi bir ailede büyüyen çocukta mahsule faydalı olan şeyleri yapmak, çift sürmek, hasat yapmak ve ürünü korumak gibi hususlarda yeterlilik aranır.²⁹ Kız çocuklarının ise ev işlerini yapabilmeleri, yün eğirip ip haline getirmeleri, ham pamuğu eğrilmiş ip ile takas edebilmeleri, eğrilmiş ipin kalitesini anlayabilmeleri rüşd göstergesi kabul edilmiştir.³⁰

1422/2001), 23; İbn Saîd el-Endelüsî, *Neşvetü't-tarab fi târihi câhiliyyeti'l-'Arab*, thk. Nusret Abdurrahman (Amman: Mektebetü'l-Aksâ, t.s.), 570; Ali, *el-Mufasssal*, 18/16, 65.

²⁶ Bazıları bu anlamı kelimenin nekre olarak gelmesiyle ilişkilendirir. bk. Ebû Abdillâh Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420), 9/497-499.

²⁷ 32 farklı tefsiri inceleyerek gruplandırdığımız görüşlerin detayları için bk. Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Cami'u'l-beyân fi te'vili'l-Kur'an*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (B.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000), 7/576; Ebû Muhammed Abdurrahmân İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Çur'âni'l-'azîm*, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib (Riyad: Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz, 1419), 3/865-866.

²⁸ el-Mevsû'atü'l-fikhiyye el-Kuveytiyye, “Rüşd”, (b.y.: Dâru's-Safve, t.s.), 22/213-218.

²⁹ el-Mevsû'atü'l-fikhiyye el-Kuveytiyye, “Tecrîbe” (b.y.: Dâru's-Selâsil, t.s.), 10/159-160.

³⁰ Ebû Abdillâh Muhammed el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Ahmed el-Berdûnî - İbrahim Ettafeyyîş (Kahire: Daru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1384/1964), 5/34.

Rüşdün malî tasarruflardaki yeterlilik olarak algılanması *Mecelle*'ye de yansımış ve *reşîd*, "malını muhafaza hususunda takayyüd ederek (dikkatli davranarak) sefeh ve tebzîrden tevakkî eden (kaçınan) kimse" (md. 947) diye tarif edilmiştir.

B. Bulûğ-Rüşd İlişkisi

Fıkıh doktrininde malî tasarruflarda tam ehliyet sahibi olabilmek için bulûğ ve rüşdün her ikisinin de sabit olması gerekli görülmele birlikte diğer tasarruflarda sadece bulûğun varlığı yeterli görülmüştür. Fakihlerin çoğunluğu, kişide rüşd alameti gözlenmedikçe sahip olduğu malın teslim edilmeyeceği görüşündedir. Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ise kişinin 18 yaş itibarıyla 7 yıl boyunca denenmesini ön görür. Zira ona göre bu, insanda değişimin gerçekleşebileceği bir süredir. Bu süre dolduğunda (25 yaş) kişide henüz rüşd var olmasa bile malı kendisine verilmelidir.³¹ Ebû Hanîfe'nin bu yaklaşımı, reşîd olmayanın hacrinin kişinin tecrübe kazanıncaya dek malının korunması adına bir tedbir olduğu, bu tecrübeye rehberlik edilmesi gerektiği, dolayısıyla rehberliğin kişinin malını kendisinden dahi koruma anlamına gelmediğini ima eder.

Nisâ sûresi 6. ayetteki sıralama (bulûğdan sonra rüşdün zikredilmesi), rüşd ile ilgili görüşlerde belirleyici olmuş ve -teorik olarak bulûğdan önce rüşdün gerçekleşmesi olası ise de- rüşdün ancak bulûğ sonrası sabit olacağı görüşü benimsenmiştir.³² Bu açıdan klasik fıkıh tasavvuruna göre *her reşîd bâliğdir ancak her bâliğ reşîd olmayabilir*. Bununla birlikte Mergînânî (ö. 593/1197) yaş küçüklüğünün bizzat (li zâtihî) hacr sebebi olmadığını; bu dönemde isabetli hareket edilememesi nedeniyle hacr uygulandığını söyler. Bu görüşle bağlantılı olarak da mümeyyiz-i me'zûn (velisi tarafından malî muamele izni verilen) küçüğün malî tasarruflarının, bâliğ kişiyle aynı derecede geçerli olduğunu ifade eder.³³ Bu ifadeden anlaşıldığına göre Mergînânî, velinin küçüğe tasarruf izni vermesini, isabetli davranma eksikliğini ortadan kaldıran bir delil olarak düşünmektedir. Ancak herhangi bir telef durumunda tazmin sorumluluğunun kime ait olacağı veya bu

³¹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2/166. Ebû Hanîfe'nin bu yaklaşımı, ayetin zahirine aykırı görülebilir. Bu görüşün izahı için bk. Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd el-Kâsânî, *Bedâ'iu's-sanâi' fî tertîbi's-şerâi'* (b.y.: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406/1986), 7/171; Ebû Bekir es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1414/1993), 24/159-161; Sadrüşşehîd Ömer b. Abdülazîz b. Mâze, *Şerhu Edebi'l-Kâdî li'l-Hassâf*, thk Muhyî Hilâl es-Serhân (Bağdat: Matbaatü'l-İrşâd, 1397/1977), 2/187; Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420/2000), 11/96.

³² bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 24/159.

³³ Ebû'l-Hasen Burhânüddîn el-Mergînânî, *el-Hidâye fî şerhi Bidayeti'l-Mübtedî*, thk. Talâl Yusuf (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, t.s.), 4/294-295.

deneme sürecinde rüşd sabit olursa malın geri kalanının verilip verilmeyeceği konusuna değinmediği için onun yaklaşımının, bulûğdan önce rüşdün kabulünü mü yoksa küçüğü rüşde hazırlama kabilinden eğitici bir faaliyeti mi içerdiği net değildir. 19. yy. kanunlaştırma faaliyetlerinden biri olan *Ahvâl-i Şahsiyye* adlı eserde reşîd olup bâliğ olmayan çocuğun velisi malı teslim eder, akabinde mal çocuğun elinde telef olursa velinin tazminle yükümlü olmayacağı belirtilmektedir (md. 480). Bu hüküm, klasik bakış açısından farklı olarak bulûğdan önce rüşdün gerçekleşmesinin zımnen kabulüne işaret eder. *Dürrü'l-hükkâm*'da ise bu kabulün açıkça zikredildiği görülmektedir. Eserde malın teslimi için esas olanın bulûğ değil rüşd olduğu, dolayısıyla malın telef olması durumunda velinin tazminle sorumlu olmayacağı belirtilmektedir.³⁴

Aşağıda görüleceği üzere fakihlerin bulûğ alameti olarak zikrettiği göstergelere bakıldığında bulûğun kişideki cinsî-fiziksel gelişim anlamına geldiği anlaşılır. Bu fiziksel altyapı oluştuktan sonra zihinsel ve tecrübî yeterlilik anlamında rüşdün gerçekleşmesini beklemek isabetli bir yaklaşımdır. Ancak bu zihinsel ve tecrübî gelişimi sadece malî tasarruflar için şart koşmak, bireyi malî alan dışındaki tüm meselelerde yetişkin kabul etmek anlamına gelir ki kanaatimizce bu, vâkıyla örtüşmemektedir. Örneğin; 12 yaşında cinsî gelişim alametleriyle bâliğ olan kız ve erkekler (Hanefilere göre) kendi iradesiyle nikâh akdine taraf olabilir, ailesinin nafaka sorumluluğu ortadan kalkar, mahkemede tanık olarak dinlenebilir, vatandaşlık görevleri bağlayıcı olur, bedenî ibadetlerle yükümlüdür, cezaî ehliyeti tam olup had ve kısas cezalarına çarptırılabilir. Ancak tüm bu muamelelere yetkili olan kişi, ticarî tecrübesi yoksa alım satım yapamaz; malı kendisine teslim edilmez. Rüşd şartı, zarûrât-ı hamseden biri olan malı korumayı amaçlamış olsa da bunun sadece malî tasarruflara hasredilmesi, diğer zaruri maksatların ıskalanmasına yol açma riski taşımaktadır.

C. Mükellefiyet ve Nefâz Şartı Olarak Bulûğ ve Rüşd

Kişinin fiillerinin teklife konu olması için gerekli olan şartın ne olduğu konusunda fukaha ve kelâmcılar farklı kanaattedirler. Bu başlıkta fukahanın mükellefiyet için gerekli gördüğü aklın mahiyeti, cinsî bulûğ için öne sürülen alametler, mükellefiyet için hakiki ve hükmî bulûğ göstergeleri belirlenmesinin dayanakları ele alındıktan sonra kelamcılarının konuya bakışı incelenecektir.

Klasik fıkıh düşüncesinde ittifakla kabul edildiği üzere bireyin şer'î

³⁴ Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-hükkâm fî şerhi Mecelleti'l-Ahkâm*, trc. Fehmi el-Hüseynî (b.y.: Dâru'l-Cil, 1411/1991), 2/681, 701.

emir ve yasaklara muhatap olması için akıl sahibi olarak cinsî gelişimini tamamlamış olması veya âdeten bu gelişimin tamamlandığı yaşa ulaşması gerekir. Peki, fakihlerin mükellefiyet için aradıkları aklın mahiyeti nedir? Pezdevî'ye (ö. 482/1089) göre bir şey mutlak olarak ifade edildiğinde (bu ifade o şeyin) kemal mertebesini içine alır. Örneğin; "Teklif için akıl gereklidir." önermesinde akıl mutlak olarak yer aldığından teklif için aklın kemal derecesi mevcut olmalıdır. Akıl, insanda farklı derecelerde bulunur. Bizler aklın bu derecelerine (ve kemaline) muttali olamayacağımız için -şer'î hükümlerde itidal esastır ilkesi gereği- bu mertebeye delil olan (fiziksel) bulûğ, şâri' tarafından, zâhir bir alamet olarak sebebin (aklın) yerine ikame edilmiştir.³⁵ Serahsî'ye (ö. 483/1090[?]) göre kişinin akıllı addedilebilmesi için normalde akıllı olarak bilinen kişilerin davrandığı gibi davranması, hikmetsiz söz ve davranışta bulunmaması, dünya ve ahiretle ilgili kendisi için en faydalı olanı seçmesi, yaptığı ve yapmadığı fiillerin doğuracağı sonuçları ön görebilmesi gerekmektedir.³⁶ Bu ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla fakihlerin teklif şartı olarak gözettikleri akıl, literatürde *i'tidâlül-hâl* olarak ifade edilen ölçülü hareket etme, ifrat ve tefritten uzak olma anlamına gelmektedir. Fiziksel/cinsî gelişime paralel olarak kişide oluşan özgüven ve yeterlik duygusu zihinsel gelişimi de etkilemektedir. Bu, somut bir gösterge olan bulûğun soyut nitelikteki aklın gelişimine delil kabul edilmesinin gerekçesi/hikmeti olabilir.

Doktrinde nelerin bulûğ alameti olarak kabul edileceği konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu alametleri zahiri/hakiki ve hükmî olarak ikiye ayırmamız mümkündür. Bireyin fiilen cinsî olgunluğa ulaşması anlamına gelen hayız ve ihtilâm mezheplerin ittifakla kabul ettiği hakiki bulûğ alametleridir. İnbât (pubik tüylenme), sesin kalınlaşması, koltuk altı kokusu, burnun belirginleşmesi vb. alametlerin hakiki bulûğ olup olamayacağı konusunda ise farklı görüşler vardır.³⁷ Kişi kaç yaşına gelirse gelsin ihtilâm/hayız gerçekleşmedikçe bulûğa ermiş sayılmaz diyen görüşler³⁸ şâz olarak kalmış ve ulema burada bir yaş sınırı belirleme yönüne gitmiştir. Cinsî gelişim emareleri gözlenmeyen kişilerin hükmen bâliğ

³⁵ Fahu'l-İslâm Alf b. Muhammed el-Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî* (İbn Kutluboğa'nın *Tahrîcû eḥâdîsi Usûli'l-Pezdevî*'si ve Kerhî'nin *Usûlü* ile birlikte) (Karaçi: Mîr Muhammed Kütübhâne-i Merkez-i İlm ü Edeb, t.s.), 163.

³⁶ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Efgânî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1436/2015), 1/346-348, 2/341.

³⁷ Bulûğ alametleriyle ilgili görüşler ve delilleri için bk. *el-Mevsû'atü'l-fikhiyye el-Kuveytiyye*, "bulûğ", 8/186-205.

³⁸ Ebü'l-Hasan el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslamiyyîn ve'htilâfü'l-musallîn*, thk. Na'îm Zerzur (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1426/2005), 2/362; Kurtubî, *el-Câmi'*, 5/35.

olacakları bu yaş ile ilgili Ebû Hanîfe erkeklerde 18, kızlarda 17,³⁹ cumhur ise erkek kız ayrımı yapmaksızın 15 yaşın tamamlanmasını hükmi bulûğ yaşı olarak belirlemiştir.

Cinsî olgunluk ile birlikte sorumluluğun başladığına dair ittifakın dayanaklarını şöyle sıralayabiliriz:

- Benî Kurayza muharebesinde düşman cephesinde savaşa katılanlar öldürülmüş, bunların yakınları da esir alınmıştı. Esir alınan gençler kontrol edilerek inbât (pubik tüylenme) varsa öldürülüyor, aksi halde ganimete dâhil ediliyordu. Bu esirler arasında olup daha sonra Müslüman olan Atiyye el-Kurazî kendisinde inbât görülmediğini, bu sayede sağ kaldığını aktarmaktadır.⁴⁰
- Hz. Osman'ın, hırsızlık yapmış bir genç hakkında inbât varsa hırsızlık haddinin uygulanmasını emretmesi ve Hz. Ömer'in yaşı bilinmeyen kişilerle ilgili ordu kumandanına ustura kullan(ıp tıraş ol)maya başlamayanlardan cizye alınmamasını emretmesi.⁴¹
- Şiirinde kadın tasviri yapan Ensarlı bir genç Hz. Ömer'in huzuruna getirildiğinde inbât olup olmadığını kontrol ettirmesi ve "İnbât olsa elbette had uyguldım." demesi.⁴²
- Hz. Peygamber'den nakledilen "Kadın hayız olduğu zaman (artık) eli ve yüzü dışında yerlerini göstermesi doğru olmaz." şeklindeki rivayet.⁴³
- "Allah, hayız gören kadının ancak başörtüsüyle kıldığı namazını kabul eder." şeklindeki hadis rivayeti.
- Hz. Peygamber'in "İhtilâm olan herkese Cuma günü gusül abdesti almak vaciptir." şeklindeki hadisi.

15 yaşın mükellefiyet kriteri olduğuna dair görüşlerin dayanağı

³⁹ Ebû Hanîfe'nin 18 yaş sınırını neye göre belirlediği hususu net değildir. İbn Abbas, el-En'âm 6/152'de "Eşüdde ulaşana kadar (حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُ) yetimlerin malına onun iyiliğine olmadıkça dokunmayın." ayetindeki eşüdd lafzını "18 yaş" olarak açıklamıştır. Ebû Hanîfe'nin de görüşünü bu izaha dayandırdığı iddia edilir. bk, *el-Mevsû'atü'l-fıkhiyye el-Kuveytiyye*, "Bulûğ", 8/192. Bunun yanında Ebû Hanîfe'nin o günkü Irak coğrafyasındaki örfü esas almış olması da muhtemeldir.

⁴⁰ Bu uygulama, Resûlullah'ın Yahudi şeriatine göre hükmetmek istemesiyle de izah edilmektedir. bk. Musa Mahmud İğbâriyye, *el-Bulûğ ve'r-rüşd fi's-şerî'ati'l-İslamiyye* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011), 107.

⁴¹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 5/35.

⁴² Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Kudâme, *el-Muğni* (Kahire: Mektebetü'l-Kâhire, 1388/1968), 4/346.

⁴³ Ebû Dâvûd, "Libâs", 32.

olabilecek rivayetler ise şunlardır:

- Hz. Peygamber'e isnat edilen "Çocuk 15 yaşını tamamlayınca yetki ve sorumlukları başlar, kendisine had (cezaları) tatbik edilir." şeklindeki rivayet.⁴⁴
- Abdullah b. Ömer'den nakledildiğine göre kendisi Uhud Savaşına katılmak istediğinde Hz. Peygamber buna müsaade etmemiş, Hende Savaşı için tekrar müsaade istediğinde ise izin vermiştir.⁴⁵ İbn Ömer, Resûlullah'ın kendisine izin vermesini 15 yaşını tamamlamış olmasıyla ilişkilendirmiştir. İbn Ömer'in bu yorumu, hükmî bulûğ yaşının 15 olarak belirlenmesinde en belirleyici rivayet olarak görünmektedir.⁴⁶

Kelâmcılar ise teklif konusunda farklı bir yaklaşıma sahiptirler. Kelâm ilmiyle uğraşan âlimlerin büyük çoğunluğu, teklif için gerekli olan bulûğu "akıl kemale ermesi" olarak yorumlamışlar ve kişide bu açıdan bir olgunluk gözlenmediği takdirde bedenî olgunluğun teklif için yeterli olmayacağını belirtmişlerdir.⁴⁷ Kelâmcıların akıl tasavvurlarının mükellefiyet ile ilgili görüşlerine etki ettiği görülür. Örneğin Ebû Ali el-Cübbâî (ö. 303/916) teklif için gerekli olan akı, delilik alametleri bulunmaması şeklindeki basit anlamda değil nazar-istidlâlde bulunacak, zarurî bilgilerden nazarî önermelere ulaşacak derecede bir yetkinlik olarak yorumlamıştır. İşte kişi ancak bu düzeyde bir akla sahipse bâliğ ve sorumlu olur. Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf (ö. 235/849-50) ve Bişr b. Mu'temir (ö. 210/825), insanın zihnen kemale ermesini aşamalandırmıştır. Cübbâî'den farklı olarak bu iki âlimin ifadelerinden çıkan ortak neticeye göre kişinin, Allah'ın varlığı gibi zarurî bilgileri edinmesi ve bu bilginin gereğinden sorumlu olması için aklının tamamen değil kısmen olgunlaşması yeterlidir. Bunun dışındaki kesbî/nazarî bilgiler ve bunların gereğinden sorumlu olmak için için ise

⁴⁴Munkatı' olarak aktarılan bu hadisin Dârekutnî ve Beyhakî'nin *Sünen*'lerinde mevcut olduğu ifade edilse de eserleri incelememiz neticesinde bu rivayete rastlamadık. Ayrıntılı bilgi için bk. Ebû Hafs Sirâcuddîn Ömer İbnü'l-Mülakkîn, *el-Bedrü'l-münîr fî tahrici ehâdisi's-Şerhi'l-Kebîr*, thk. Mustafa Ebü'l-Ğayt vd. (Riyad: Dâru'l-Hicre li'n-Neşri ve't-Tezî', 1425/2004), 6/668-669.

⁴⁵Tirmizî, "Cihâd", 31; İbn Mâce, "Hudûd", 4.

⁴⁶Cessâs, İbn Ömer'e verilen izni bulûğ ile ilişkilendirme düşüncesine karşı çıkar ve bunun savaşma kabiliyeti ve fiziksel güç ile ilgili olduğunu, Resûlullah'ın izin verirken İbn Ömer'in yaşını sormadığını ve hükmî bulûğ yaşının icthadî bir mesele olduğunu söyler. Bk. Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, thk. Muhammed Sâdık Kamhâvî (Beyrut: Dâru lhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1405), 5/193.

⁴⁷Eş'arî, *Makâlât*, 2/360-362.

aklen kemal gerekir.⁴⁸ Bu iki Mu'tezilî âlimin ifade ettiği zihnî tekâmül aşamalarının, insanın gelişiminde hangi döneme karşılık geldiği müphem olsa da⁴⁹ zorunlu bilgilerden olan Allah'ın varlığı bilgisini edinemeyen bir çocuğun, aklının kısmen olgunlaştığı bu dönemde, aklî potansiyelini kullanmayıp yaratıcısını tanımadığı için (inkâr etmiş olmasa bile) cezaya muhatap olabileceği anlaşılıyor. Mâtürîdî (ö. 333/944) ve Irak meşâyihinin büyük çoğunluğuna göre de Allah'ı bilmenin vücûbu konusunda çocuk-yetişkin arasında esasen bir fark yoktur.⁵⁰ İçerisinde Eş'arî kelâmcıların da bulunduğu bazı âlimler ise dinî sorumluluk için akıl ile birlikte cinsî bulûğun da gerçekleşmesi gerektiğini, aklen kemalin tek başına sorumluluğu gerektirmeyeceğini ifade etmişlerdir.⁵¹

Kişide aklî kemalin en alt derecesi ortaya çıktıktan sonra diğer basamakların sorumluluk açısından bir önemi olmadığı yönündeki düşünceye karşı çıkan Şerif Cürçânî (ö. 816/1413), her nazarî bilgiye göre mertebelerin ayrı ayrı değerlendirileceğini söyleyerek sanki akıl mertebelerinin ma'kullerle ilişkisinin mutlak olmadığını ifade etmektedir.⁵²

Cürçânî'nin bu yaklaşımı üzerinden fıkhîta aklî kemalin yerine munzabıt ve zâhir bir vasıf olarak kabul edilen fiziksel/cinsî bulûğun ikame edilmesini değerlendirmek istiyoruz. Yukarıda bahsettiğimiz bulûğ alametlerine bakıldığında kişiden kişiye değişmeyecek niteliğe sahip olduğunu söylememiz zordur. Birincil ve ikincil cinsiyet özelliklerinin⁵³

⁴⁸ Ebû Mansûr Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn* (İstanbul: Matba'atü'd-Devle, 1346/1928), 256-260; A.mlf., *el-Fark beyne'l-fırak ve beyânü'l-fırakati'n-nâciye* (Beyrut: Daru'l-Âfâki'l-Cedîde, 1977), 111-112.

⁴⁹ Bu aşamalar ile fıkhîtaki ehliyet mertebelerini ilişkilendiren bir çalışma için bk. Çağlayan, "Teklif Karşısında Çocukların Durumu", 50-51.

⁵⁰ Bu yaklaşım fiziksel bulûğa ermese de çocuğun imanını ve irtidatını sahih kabul eden Ebû Hanîfe ve İ. Muhammed'in görüşleriyle uygunluk arz eder. Ebû Hanîfe'nin Allah'ı bilmenin vücûbu konusundaki görüşünün Maturîdî ile paralel olduğuna dair bk. Resul Öztürk, "Mâtürîdî'nin Kelâm Sisteminde Allah'ı Bilme (Ârifetullah) Meselesi", *EKEV Akademi Dergisi* 9/24 (2005), 6.

⁵¹ Eş'arî, *Makâlât*, 2/360; Nüreddin es-Sâbûnî, *el-Bidâye mine'l-Kifâye fi'l-Hidâye fi Usûli'd-Dîn*, thk. Fethullah Huleyf (b.y.: Dâru'l-Ma'ârif bi Mısır, 1969), 149-150.

⁵² Eb'ül-Fazl Adudüddin el-Îcî, *el-Mevâkif*, thk. Abdurrahman Umeyre (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1417/1997), 2/85. Tehânevî, kişi belli bir nazarî ilkeyi bilmediğinde aklının o ilkeye göre alt mertebede olacağını söyler. Bk. Muhammed Ali et-Tehânevî, *Keşşâfü ıstılâhâti'l-fünûn ve'l-'ulûm*, thk. Ali Dehrûc (Beyrut: Mektebetü Beyrût Nâşirûn, 1996), 2/1197. Akıl mertebelerinin şer'î hükümlerle ilişkisine dair bk. Asım Cüneyd Köksal, "Hanefî Fıkıh Düşüncesinde Akıl Kavramı ve Dört Mertebeli Akıl Anlayışı", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (Ocak 2011), 11-37.

⁵³ Kız ve erkeklerde yumurtalık ve sperm üretimi birincil cinsiyet özellikleri; bedensel değişimle kadın ve erkek görünümüne ulaşmak ise ikincil cinsiyet özellikleri olarak

gelişmesine genetik faktörler⁵⁴, çevre faktörü, beslenme alışkanlığı, kullanılan ilaçlar, görsel ve işitsel uyaranlar vb. pek çok unsur etki etmektedir.⁵⁵ Haricî şartlardan bu derece etkilenen, zihinsel olgunlaşmanın tamamlanmasına değil gelişmeye başlamasına işaret eden bir göstergesi, mükellefiyetlerin tamamında, herkes için ve her dönemde değişmeyen, munzabıt bir vasıf olarak sunmak tatmin edici bir seçenek olarak görünmemektedir.⁵⁶ Bu durumda iki ihtimal karşımıza çıkar:

1. Şari', fiziksel bulûğün mükellefiyet için zâhir ve munzabıt bir vasıf olmadığını bilmektedir. Ancak insanların zihinsel tekâmüllerinin bilgisi kendi katında olduğu için kullarına kolaylık olarak cinsî gelişimi sorumluluk kriteri olarak tayin etmiş; kulların insani ilişkilerde bu sınıra göre hareket etmelerini istemiştir ve bu sınır mutlaktır. Yukarıda yapılan izahlardan fakihlerin de böyle düşündüğü anlaşılmaktadır.

2. Şari''in biyolojik olgunluğu teklif kriteri olarak belirlemesi sosyolojik şartlarla ilişkilidir. Kanun koyucu, ilâhî hitabın nâzil olduğu sosyal şartlarda insanların itibar ettiği cinsî gelişimi bir sorumluluk aşaması olarak dikkate almıştır; ancak bu mutlak değildir; çünkü en-Nisâ 4/6'da olduğu gibi bazı maslahatların korunması gerekçesiyle Şâri', fiziksel gelişimle birlikte zihnî-tecrübî gelişimi de dikkate almıştır.

Bu iki ihtimali değerlendirdiğimizde kanaatimizce ikincisi İslam'ın genel prensipleriyle daha fazla uygunluk arz etmektedir. Şöyle ki Rönesans, Reform, Aydınlanma ve Sanayi Devrimi toplum yapısında önemli değişikliklere neden olduğu gibi birey-devlet ve birey-toplum arasındaki rol, sorumluluk ve ilişki biçiminde de yeni tanımlamalar ortaya çıkardı. Sosyal ve kültürel şartlarla ilişkisinden dolayı evrensel bir çocuk tanımı üzerinde

adlandırılmaktadır. Bk. Rod Plotnik, *Psikolojiye Giriş*, trc. Tamer Geniş (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2009), 388-399, 407-431.

⁵⁴ Bulûğ olarak değerlendirilen cinsî özelliklerin başlangıç zamanı ve seyrini %82-86 oranında genetik faktörler belirlemektedir. Cinsî gelişim özellikleri, *anne karında ergenliğe kadar çalmayacak bir saatin kurulması* olarak da nitelenebilir. bk. Pınar Bayhan, "Ergenlik Dönemi: Fiziksel, Cinsel ve Motor Gelişim", *Doğum Öncesinden Ergenliğe Çocuk Gelişimi*, ed. Nilgün Baysal Metin (Ankara: Pegem Akademi, 2016), 299-300.

⁵⁵ Pubertenin başlangıcına etki eden faktörlerle ilgili detaylı bilgi için bk. Ezgi Burgaç, *Son 15 Yılda Çocuk Endokrin Kliniğine Erken Ergenlik Yakınmasıyla Başvuran Hastaların Değerlendirilmesi* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Tıpta Uzmanlık Tezi, 2018), 10-11; Zeynep Atay, *İstanbul'da Yaşayan 6-18 Yaş Arası Kız Çocuklarında Ergenlik Gelişim Basamaklarının Değerlendirilmesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Tıpta Yan Dal Uzmanlık Tezi, 2011), 33-39.

⁵⁶ Şayet kişide akli kemal gerçekleşikten sonra hormonların harekete geçerek fiziksel-cinsî olgunlaşmanın yaşandığına dair bulgular olsaydı bu takdirde cinsî olgunluk teklif için munzabıt bir vasıf olabilirdi.

uzlaşılmasa da günümüzde çocuk sınıfında değerlendirdiğimiz bireylerin geçmişte pek çok alanda istihdam edildikleri,⁵⁷ sosyal rollerini küçük yaşlardan itibaren kazandıkları ve hayata dâhil edildikleri bir gerçektir. Ancak içinde bulunduğumuz çağda zorunlu eğitim yaşının on sekize kadar uzaması, ebeveynlerin çocuklarını yetiştirme biçimleri, sosyal güvence ve çocuk hakları ile ilgili imzalanan protokoller⁵⁸ vb. sebeplerle çocuklar sorumluluktan uzak bir yaşam sürmektedir. Hayatı tecrübe edemeyen çocuklar, zihin ve davranış olarak geç olgunlaşmaktadırlar. Bu noktada Kur'an-ı Kerim'de yetim çocukların mallarının kendilerine teslimi için gerekli görülen rüşd şartı bize yol gösterici niteliktedir. Yetimin hakkı olan malı korumak için aranan bu rüşd şartını başka tasarruflar için de gündeme getirmek diğer maslahatların korunması yönünden önemlidir. Bizim bu husustaki önerimiz evlilik⁵⁹, ticaret, ceza ehliyeti vb. alanlarda sorumluluk ve nefâz için cinsî gelişimin yanına rüşd kriterleri de eklenmesidir.

Bireyin cezaî sorumluluğu için akıl ve cinsî olgunluğun yanında aranması gereken özelliklerin ne olabileceğini incelemeden önce İslam hukukunda ceza ehliyetine değinmek istiyoruz.

D. İslam Hukukunda Ceza Ehliyeti

Klasik fıkhıta ehliyet konusu vücûb ve edâ ehliyeti başlıkları altında genel çerçevede işlenip her meseleyle ilgili ehliyet şartları o meselenin tartışıldığı bölümde ayrıca zikredilmiştir. Bu sebeple ceza ehliyetinin klasik dönemde yapılmış bir tanımı mevcut değildir. Hanefî kaynaklarda geçen "ehliyye li'l-'ukûbe" veya "ehliyyetü'l-'ukûbe" ifadesi ceza ehliyeti kavramıyla benzerlik arz eder.⁶⁰ Şafîî ve Mâlikî kaynaklarda ise *ehliyyetü'l-'ukûbe* yerine

⁵⁷ Örneğin bugün okul öncesi eğitime bile dâhil edilmeyen 2-4 yaşlarındaki çocuklar niteliksiz iş gücü olarak çalıştırılabiliyordu. bk. Leo Huberman, *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, trc. Murat Belge (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016), 134-135. Tarihçi Aries, Batıda çocuk algısının 17. yüzyıl sonrası ortaya çıktığını iddia eder. Bk. Özge Özcan, "Orta Çağ'dan Erken Modern Döneme Çocukluğun Tarihsel Gelişimi", *Çocuk ve Medeniyet Dergisi* 2/4 (2017), 93.

⁵⁸ Türkiye'nin de imzaladığı Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi 18 yaşına kadar her bireyi çocuk olarak kabul etmektedir.

⁵⁹ Evlilik için rüşdün esas alınması gerektiğine dair bk. Fatih Orum, "Kur'an Işığında Küçüklerin Evlendiril(eme)meselesi", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (2019), 139-158. Söz konusu makalede evlilik için Kur'an'ın bulûğu değil rüşdü esas aldığı savunulmakla beraber bu rüşdün ne anlama geldiğine değinilmemiştir.

⁶⁰ Bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 9/39; Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr* (b.y.: Dâru'l-Fıkr, t.s.), 5/433.

teklîf ifadesi kullanılır.⁶¹

Fıkıhtaki ehliyyetü'l-'ukûbe kavramı ve ceza hukuku doktrininin içeriğinden hareketle, sonucuna cezaî müeyyide bağlanan bir fiili işleyen söz konusu cezaya çarptırılması için kendisinde bulunması gereken şartları şu şekilde sıralayabiliriz:

1) Fail, yaptığı fiilin kanuna aykırı olduğunu kavrayacak ve sonuçlarını ön görecektir düzeyde akıllı olmalıdır. Bu, İslam hukukunun her alanında olduğu gibi ceza hukuku alanında da ilk gözetilen kriterdir. Hz. Peygamber dönemi ceza uygulamalarına baktığımızda İslam'ın başlangıcından itibaren bu hususa dikkat edildiği görülür. Örneğin; Mâiz b. Mâlik, zina ikrarında bulunduğu zaman Hz. Peygamber Mâiz'in kavmine aklî dengesinin yerinde olup olmadığını sormuş; onlardan aklî bir probleminin olmadığı haberini almadan zina haddini uygulamamıştır.⁶² Kanaatimizce bu akıl, kişinin akıl hastası olmaması anlamının da ötesinde temyiz ve muhakeme gücünü içeren bir seviyeyi ifade eder. Mâiz örneği üzerinden gidecek olursak Resûlullah, Mâiz'in akli başında olmasıyla yetinmemiş; yaptığı zina eyleminin tam olarak ne anlama geldiğinin idrakinde olup olmadığını tespit etmek amacıyla çeşitli sorular sormuştur. Mâiz'in fiili bilinçli bir şekilde yaptığı açığa çıkınca düşünme ve irade kabiliyetine tesir edecek bir sarhoşluk halinin varlığını sorgulamış ve bunun için Mâiz'i kontrol ettirmiştir. Tüm bu araştırmalar neticesinde Mâiz'e tekrar söz konusu fiili işleyip işlemediğini sorup "Belki bu ikrarından vazgeçersin!" diyerek ikrarın sıhhatini test etmiş ve nihayetinde zina haddini uygulama kararı vermiştir.

Ceza ehliyeti için gözetilen aklın mahiyetine ilişkin aydınlatıcı bir diğer örnek ise mümeyyiz küçüklerin durumudur. Bilindiği üzere gayri mümeyyiz küçükler, cünûn hali olmasa dahi herhangi bir cezaya çarptırılmazlar. Mümeyyiz küçük ise bazı fiillerinin neticelerini ön görse bile bütün fiillerinin sonuçlarını, tüm yönleriyle ön görmesi daha ileri bir zihin düzeyini gerektirir. Bununla ilişkili olarak mümeyyiz küçüğe yalnızca terbiye amaçlı ta'zir cezaları uygulanabilir. Buradan, ceza ehliyeti için gereken aklın mutlak bir akıl olmadığı, aksine kişinin yaptığı fiilin anlamını ve neticelerini tam anlamıyla fark etmesi olduğu anlaşılır.

2) Fail, fiilen veya hükmen bâliğ olmalıdır. Kendisinde ittifakla benimsenen fiziksel bulûğ alametleri görülen kişi ceza ehliyetini kazandığı

⁶¹ Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed er-Remlî, *Nihayetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1404/1984), 7/267; Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed es-Sâvî, *Bülgatü's-sâlik li Akrebi'l-Mesâlik* (b.y.: Dâru'l-Me'ârif, t.s.), 4/331.

⁶² Müslim, "Hudûd", 5; Ebû Dâvûd, "Hudûd", 24.

gibi alametler gözlenmese dahi cumhura göre 15 yaşını tamamlayan erkek ve kızlar cezaî sorumluluk kazanmaktadır.⁶³

Osmanlı'daki ceza ehliyeti uygulaması 1274/1858 tarihli Ceza Kanunnâme-i Hümâyunu'na dek klasik fıkıhla paraleldir.⁶⁴ İlk kez bu kanunnamede cinsî bulûğ, ceza ehliyetinin tek kriteri olmaktan çıkmış; bunun haricinde suçun anlamı ve neticelerini temyiz gücü aranmıştır.⁶⁵ Bu örnek, cinsî bulûğun yanında suçun anlamını idrak etme ve kasıt unsurlarının dikkate alınması açısından önem arz etmektedir.

3) Fail, suç teşkil eden fiili kendi iradesiyle yapmış olmalıdır. Çünkü fiilin suç olduğunu kavramak tek başına yeterli değildir. Kişinin, iradesini de bu kavrayış doğrultusunda kullanabilmesi gerekir. Fıkıh metinlerinde ceza ehliyeti kavramına karşılık gelebilecek *ehliyyetü'l-'ukûbe* ve *teklîf* gibi ifadelerin bağlamı içerisinde akıl ve bulûğ yer almakta, kasıt ve iradeye hususi olarak değinilmemektedir. Bunun sebebi İslam hukuk doktrininde iradeyi zedeleyen durumların bir bütün olarak ayrı bir başlıkta incelenmesi olabilir. Ancak ukûbât alanındaki görüşler bütün olarak değerlendirildiğinde aklî kabiliyet ve iradeyi zedeleyen veya tamamen bloke eden durumların ehliyeti daraltan/ortadan kaldıran sebep olarak kabul edilmesi, fakihler nazarında fiile sonuç bağlanması için irade ve kasıt gerektiğini gösterir. Hatta gayri mümeyyiz çocuk ve akıl hastalarının iradî fiilleri dahi -Şafî mezhebi dışında- hata olarak değerlendirilmiş ve cezayı gerektirmediği kabul edilmiştir. Çünkü onların, fiillerine hüküm bina edecek derecede sahih iradeleri yoktur.⁶⁶ Klasik fıkıh düşüncesinde cezaî yaptırım için irade gerekli olsa da iradeyi zedeleyen dâhili unsurlara karşı tedbirli bir yaklaşım

⁶³ İhtilafî bulûğ alametlerinin ceza sorumluluğuna etkisi için bk. Çolak, "İslam Hukukunda Ceza Ehliyeti Açısından Yaş Küçüklüğü", 103-124.

⁶⁴ Osmanlıda genel ehliyet prensiplerinden farklı uygulamalara müsaade edildiğini görüyoruz. Örneğin 16. asırda hazırlanan *Bozok Kanunnâmesi*'ne göre 10 yaşını tamamlayan kişi bâliğ kabul edilerek o yörenin (Bozok/Yozgat) örfü dikkate alınmış olmalıdır. Bk. Ö. Lutfi Barkan, *15. ve 16. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1943), 1/123, 127.

⁶⁵ Kanunnâmenin 40. maddesine göre bulûğun asgari sınırına ulaşmamış çocuklara ta'zir amaçlı hapis; mürâhik olan çocuklar (9-15, 12-15) fiilin neticesinin bir suç teşkil ettiğinin farkında olarak ve kasıtlı şekilde suç işlediklerinde ise indirimli hapis cezası verilecektir. Bâliğ olmayan çocuklara verilecek cezalar için bk. Ahmet Akgündüz, *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1986), 840.

⁶⁶ Ebû Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Alî ez-Zeylâî, *Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-Dekâik* [Şelebî'nin hâşiyesi ile birlikte] (Bulak: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1313), 5/191.

sergilendiği söylenebilir.⁶⁷

Yine irade ile birlikte suç kastının varlığı da fakihler tarafından göz önünde bulundurulmuş bir şarttır. Kastın tespiti için fıkıhçılar daha ziyade suç aletinin niteliğini göz önüne almış; bazıları bununla birlikte fiilin işleme şekli, fiilin tesir ettiği mahal, tekrarlanıp tekrarlanmadığı gibi hususları da dikkate almıştır.⁶⁸ Buradan, fakihlerin niyete/suç kasta itibar ettiklerini ve bunu objektif bir temele dayandırmaya çalıştıklarını söyleyebiliriz.

Klasik İslam hukuku anlayışına göre yukarıda sıralanan şartlar gerçekleştiğinde kişinin kanunda tanımlanmış cezaya çarptırılması söz konusu olmakta, ayrıca bir rüşd kriteri aranmamaktadır.

E. Ceza Ehliyetini Gerektiren Rüşd Özellikleri

Yukarıda rüşd kavramının kapsamı ve rüşd göstergeleri hakkındaki görüşler zikredildi. Bu başlık altında mutlak akıl ve cinsî bulûğ dışında, kişinin ceza sorumluluğunun tayini için göz önünde bulundurulabilecek, yokluğu halinde ceza ehliyetinde kusur meydana gelecek bazı alametler belirlemeye çalışacağız.

Kişide mevcut olan zihinsel tekâmül onun fiillerine de yansımaktadır/yansımalıdır. Nitekim Hanefî usulcülerden Sadruşşerîa (ö. 747/1346) “Akıl varlığı ve yokluğu fiillerle bilinir.” demektedir.⁶⁹ O halde ilk aşamada yapmamız gereken şey günümüzde cinsî olgunluğa ulaşmış (bâliğ) bireylerin davranışlarının “tam bir biliş ve irade” ile gerçekleşip gerçekleşmediğini incelemektir.

İradî bir fiilin ortaya çıkması istekle başlar. Daha sonra bu istek belirgin hale gelir. Kişi bu isteği tatmin etme çareleri ararken zihninde bazı ihtimaller oluşur. Bu ihtimaller arasında zihinsel mücadele yaşandığı esnada bazı güdüler (sâikler) karara etki eder ve akabinde karar verilen fiilin icrası gerçekleşir. İradenin en yoğun olduğu aşama karar aşamasıdır. İşte karar öncesi kişiye etki eden bu sâiklerin incelenmesi, karara ne derece etki ettiğinin ve irade yoğunluğunun tespiti açısından önemlidir. Öte yandan irade sadece yapma değil; aynı zamanda fiilden geri durma/nehî gücünü de içerir. Nehî, iradenin en hassas ve çabuk yok edilen unsurudur. İşte suç, bu

⁶⁷ Akıl mevcutken iradeye tesir eden durumlarla ilgili klasik yaklaşım için bk. Emel Yılmaz, *Akıl ve Ruh Hastalarının İslam Ceza Hukuku'nda Ceza Ehliyetleri* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 20-28.

⁶⁸ Atmaca, 119-121.

⁶⁹ Köksal, “Hanefî Fıkıh Düşüncesinde Akıl Kavramı”, 33.

yasaklayıcı unsurun aczinin göstergesidir.⁷⁰

Peki, iradeye -yapma ve engelleme yönüyle- etki eden unsurlar nelerdir? Makalemizin konusu cinsî bulûğ gözlenen bireyler olduğu için mensubu olduğumuz toplumdaki cinsî bulûğ yaşını konu edinen çalışmaları taradık. Çünkü bu konularda kendi gerçekliğimize dayalı veriler üzerinden değerlendirmede bulunmanın, görüşlerin sosyal hayatta karşılık bulması açısından önemli olduğu kanaatini taşıyoruz. Cinsî bulûğun alt ve üst sınırı ile ilgili güncel çalışmalar lokal nitelikte ve daha ziyade kız çocukları üzerine yapıldığından biz bütüncül anlamda konuyu ele alan İbrahim Işıklar'ın çalışmasını kullandık.⁷¹ Altı coğrafi bölge incelenerek yapılan bu çalışmada, ortalama cinsî ergenlik (bulûğ) "14 ile 15 yaşları arasındaki dönem" olarak ifade edilmekle birlikte 14 yaşına daha yakın bulunmuştur. Araştırma evreninde 14 yaşında cinsî ergenliğe girenler sayıca en fazla olan gruptur. Bunu sırasıyla 15, 13, 16 ve 12 yaşları izlemektedir. Diğer yaşlarda cinsî ergenlik görülme oranı oldukça düşük/istisnâî nitelikte olduğu için biz bu çalışmada 12-16 yaş aralığındaki bireylerin davranışlarını ve bu davranışlarda iradeye (davranış ve nehiy yönüyle) etki eden unsurları inceleyeceğiz. Bu unsurları dâhilî (bilişsel, hormonal, sinirsel, serebral vb.) ve hâricî yönden ayırarak incelemek mümkündür.

1. Davranışa Etki Eden Dâhilî Unsurlar

Dördüncü bölümde ceza ehliyeti için gerekli şartlar sıralanırken fiilin, anlamını kavrayıp neticesini ön görerek ve tam bir irade ile işlenmesi gerektiği üzerinde durulmuştu. Bu bölümde ergenlik sürecindeki bireylerin bu niteliğe sahip olup olmadıklarını inceleyeceğiz. Araştırmalar beyindeki sosyo-duygusal ve bilişsel kontrol bölgelerindeki değişmelerin, ergenlerde suç davranışının ortaya çıkmasında etkili olduğunu göstermektedir. Nedensellik ilişkisi kurma, bellek, planlama, duygu düzenleme ve dürtü kontrolünü içeren *yürütücü işlevlerin* odağı olan prefrontal korteks beynin en son olgunlaşan bölümüdür. Ceza sorumluluğuna ilişkin bilişsel ve davranışsal koordinasyonun gerçekleştiği beyin bölgesi de yönetici merkezimiz konumunda olan bu frontal lobdur. Ergenler karar vermeleri

⁷⁰ İrade ile ilgili bk. Faruk Erem, *Adalet Psikolojisi: Suçlu Psikolojisi-Usul Psikolojisi-Mahpusun Psikolojisi* (Ankara: Başkent Klişe Matbaacılık, 2003), 31-58.

⁷¹ İbrahim Işıklar, "Türk Çocuklarının Bulûğ Yaşı Üzerinde Araştırmalar", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi (DTCF)* 7/4 (1949), 515-524. Bu çalışmada Türkiye'de en erken cinsî ergenliğe girme 9, en geç 19 yaş olarak tespit edilmiştir. Ancak araştırmanın genel serisi içerisinde bu yaşların oranı (kız ve erkek yüzdelerinin toplamı) %0,12 gibi çok düşük bir orandır ve bizce temsil edici nitelikte değildir.

gerektiğinde (frontal lobları henüz tam olgunlaşmadığı için) ağırlıklı olarak beyinlerinin duygusal merkezine (limbik sistem) başvururlar. Yönetici bölgenin az gelişmiş olması ahlâkî davranışları da etkilemektedir. Örneğin bir şekilde frontal lobu hasar gören bireylerde suç fiili sonrasında pişmanlık duygusunun ortaya çıkmadığı gözlenmiştir.⁷²

Bilişsel anlamda bireyin davranışlarını kontrol edebilmesi için soyut düşünebilme becerisine sahip olması gerekmektedir. Bu beceri asgari 11 yaşında gelişmeye başlamakta ve artarak devam etmektedir. 14 yaşında bu becerinin bir yetiştikine yakın derecede olgunlaştığı ifade edilir.⁷³ Soyut düşünme becerisiyle beraber ahlâkî alanda da kendine ait değer yargıları oluştuğu görülür. 10-15 yaş aralığında ahlâkî davranışlar daha ziyade grup normlarına uyum sağlama ve dışlanmama yönelimi ile ortaya çıkarken (geleneksel ahlâkî dönem) 15 yaş sonrasında kişi toplumsal kuralları benimsemeye başlar ve otoriteye karşı gelmek istemez.⁷⁴

Hormonların da insan hayatına etkisi büyüktür. Bazılarında uyarıcı, bazılarında önleyici özellikler bulunur. Öfke kontrolü noktasında bunlar son derece önemlidir. Cinsî gelişimin meydana gelmesi için hipofiz bezleri çok fazla hormon (östrojen ve testosteron) salgıladığından duygu merkezimiz olan limbik sistem, yönetici prefrontal korteksle kıyaslandığında çok daha etkin ve gelişmiştir. Bu sebeple ergenlerde yetişkinlere nazaran daha fazla duygu değişimi ve muhakeme zayıflığı görülür.⁷⁵ Bu hormonal aktiviteler görevini yerine getirdiğinde (yaklaşık 15 yaş) duygu-düşünce dengesinin normalleşmesi ön görülebilir.

2. Davranışa Etki Eden Hâricî Unsurlar

Sosyal araştırmalar, ergenlik sürecinde bilişsel ve duygusal kontrol merkezinde yaşanan değişimlerin olumsuz çevre şartlarıyla birleştiğinde suç davranışı için uygun ortam oluşturduğu tezini destekleyen çıktılar

⁷² Ceza Sorumluluğunun Değerlendirilmesi Rehberi (CSDR), 2010, 64-65; Plotnik, *Psikolojiye Giriş*, 388-399, 420-431.

⁷³ Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı* (b.y.: Remzi Kitabevi, 1997), 352-353.

⁷⁴ Lawrence Kohlberg, ahlâkî gelişimi 3 dönem/6 evrede izah eder. Bu evrelerden ilk ikisinde kişi, *ceza ve ödül* sebebiyle (Gelenek Öncesi Aşama), üçüncü ve dördüncü evrelerde *toplumsal rolünü icra etme ve kınanmama* duygusuyla (Geleneksel Aşama), son iki evrede ise *kamu yararı* için belirlenen ilkeler çerçevesinde ahlâkî davranışta bulunur (Gelenek Ötesi Aşama). bk. Adnan Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2011), 100-103; Ziya Selçuk, *Eğitim Psikolojisi* (b.y.: Nobel, 2010), 117-120.

⁷⁵ Ergenlik döneminde beyin nörotransmitter düzeyindeki değişiklikler de bireyi riskli davranışlar sergilemeye iter. Nörotransmitter, sinir hücrelerinin birbirleriyle veya başka hücrelerle iletişimini sağlayan kimyasalların ismidir. Özellikle *serotonin* ve *dopamin* denilen kimyasal salgılanmasındaki düzensizlik/azalma kişiyi dengesiz davranma, ödül ve haz duygusunu kontrol edememe ve saldırganlık gibi durumlara itebilir.

sunmaktadır. Bu araştırmalara göre çocuğun içinde yaşadığı mahalle ya da ailenin suç eylemine bakış açısı çok önemlidir. Çevresindeki sosyal düzensizlikleri sürekli gözlemleyen bir çocuk için suç davranışı “yaşam biçiminin bir gereği” veya “sorun çözme aracı” haline gelebilir.⁷⁶ Örneğin suçu meslek edinmiş bir aile veya çevrede yetişen bir çocuk için o fiilin suç olduğunu idrak etmek normal çevrede yetişen çocuklara nazaran çok daha zor olacaktır.

Sorumluluk hissi, yalnızken fert üzerinde suça karşı önleyici etki yaparken yığın içinde bu tesir ortadan kaybolur. Gruplar/yığınlar içerisinde iradenin yasaklayıcı unsuru da oldukça zayıflar. Bununla ilişkili olarak ergenlerin sakin bir ortam veya yetişkinlerle ilişki içindeyken normal bilişsel davranışta bulunmaları daha kolayken, akranları arasında aynı bilişsel performansı göstermede oldukça zorlandıkları ve dürtüsel davrandıkları gözlenmiştir.⁷⁷

Bu bilgilere göre ergenlik dönemindeki bireylerin, içinde buldukları grubun telkinlerinden etkilenmeden bağımsız hareket edebilmesi teorik olarak mümkünse de grubun onayını her şeyin üstünde gören ve duygu hareketliliği fazla olup yönetim gücü zayıf olan bu bireylerin telkinlere karşı çıkması daha zordur. Kötü alışkanlıklara başlama, ilk suç teşebbüsü, çetecilik faaliyetleri gibi olguların, ergenliğin ruhsal/duygusal açıdan en fazla dalgalanma yaşandığı 12-14 yaş aralığında gözlenmesi de bununla ilgilidir.⁷⁸ Söz konusu ruhsal dalgalanma 16 yaşlarında normalleşmektedir.⁷⁹

M. Ebû Zehre'ye (ö. 1974) göre ise İslam, çevreyi failin cezaî mesuliyetine etki etmesi bakımından (manevi unsur) değil fiilin suç olup olmaması açısından (kanuni unsur) dikkate almıştır. Ona göre İslami bakış açısı, olumsuz çevre koşullarının sorumluluğu azaltacağı yönündeki düşünceyle çelişmektedir. Psikolojik durum, çevre baskısı, sinirsel durum

⁷⁶ CSDR, 54.

⁷⁷ CSDR, 39-41; 61-64; Erem, *Adalet Psikolojisi*, 221-242.

⁷⁸ Bayhan, “Ergenlik Dönemi Bilişsel ve Psiko-sosyal Gelişim”, 327-356; Gürol Cantürk, “Çocuk Suçluluğunda Adli Psikiyatrik Değerlendirme”, *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi (STED)* 14/2 (2014), 31-34. Suça sürüklenen çocuklar üzerinde yapılan bu araştırmada çocuklarda suç işleme oranının en yüksek olduğu yaş 14 olarak tespit edilmiştir.

⁷⁹ Kemal Çakmaklı, *Çocuk ve Gençte Sosyal Gelişim* (İstanbul: Yağmur Yayınları, 2007), 261. Ceza sorumluluğuna etki eden faktörlerle ilgili daha fazla bilgi için bk. Abdulkadir Yıldız, *Akıl Hastalığı Olmayan, Suça Sürüklenmiş ve Sürüklenmemiş On İki-On Dört Yaş Grubu Çocukların ‘Suçun Hukuki Anlam ve Sonuçlarını Algılayabilme ve Davranışlarını Yönlendirme Yeteneklerinin Gelişip Gelişmediği’ Yönünden Karşılaştırılması: Olgu-Kontrol Çalışması* (İsparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Tıpta Uzmanlık Tezi, 2015), 21-34.

gibi hususları dikkate almak/bunları bahane etmek mağdurun teskini ve toplumun menfaati açısından olumsuz neticelere götürecektir.⁸⁰ Kanaatimizce Ebû Zehre'nin bu düşüncesi, suçu birden çok unsurla izah eden ve bunları mesuliyetle ilişkilendiren pozitivist hukuk anlayışına karşı mesafeli bir duruşu temsil etmektedir. Ancak suistimallere mahal vermeden, kişinin iradesini doğrudan veya dolaylı şekilde etkileyen durumları da göz ardı etmemek gerekir.

3. Ceza Sorumluluğu İçin Rüşt Karinesi Olabilecek Hususlar

Ceza hukuku açısından mesuliyetin tayini için genel olarak iki uygulama biçimi mevcuttur. Bunlardan ilki, mutlak bir cezaî sorumsuzluk yaşı belirleyip kanunen bu yaş öncesindeki kişi için ceza kovuşturmasını engelleyen düzenlemeler yapmaktır. Çağdaş dönemde pek çok ülkede bu yaklaşımın tesiri görülür.⁸¹ İkincisi ise ceza sorumluluğunun tayinini hâkime bırakmayı tercih eden yaklaşımdır. Herkes için geçerli bir yaş belirlenmesi hukukî açıdan pratik faydalar barındırır da gelişimin kişiden kişiye değişen özelliği sebebiyle sorumluluk tayinini hâkime bırakmak, hukukun genel amaçlarına ve kişi maslahatına daha uygun görünmektedir. Zira ceza hukuku telafiye açık bir alan değildir. Ancak hâkime takdir yetkisi verilmesi de ciddi bir iş yükü meydana getirecek; bu durum adaletin gecikmesine sebep olacaktır. Söz konusu iki yaklaşımı uzlaştırma sadedinde ceza sorumluluğunun araştırılacağı azami bir yaş belirlemek, bu yaşın öncesinde kişide ceza mesuliyeti olup olmadığına dair bazı kriterler tayin etmek ve nihaî takdiri hâkime bırakmak uygun bir seçenek olabilir.

İdrak ve öngörüye doğrudan etki eden bilişsel fonksiyonların 14 yaşında neredeyse kemale erdiği, davranış kontrolüne önemli etkisi olan duygusal/ruhsal buhranların 14 yaş sonrası büyük ölçüde sükûna ermeye başladığı bilgisinden hareketle 14 yaşını tamamlayanların, fiillerini “tam bir idrak” ile işlediğine dair galip zan söz konusu olabilir. Bu değerlendirmeye göre cezaî anlamda bir sorumsuzluk dönemi belirlenecekse bunun 14 yaşın yukarısında olmaması gerekir.

Öte yandan biz, davranışı kontrol etme ve telkine karşı bağımsızlık sahasındaki etkilerin de verilecek cezada hafifletme sebebi olabileceğini düşünüyoruz. Ancak bu etkiler ceza sorumluluğunu ortadan

⁸⁰ Muhammed Ebû Zehre, *el-Cerîme ve'l-ukûbe fi'l-fikhi'l-İslamî* (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-İslamî, 1998), 323-325.

⁸¹ Şimşek, “İslam hukuku ve Pozitif Hukuk Açısından Çocukta Ceza Ehliyeti”, 139-164. Günümüzde ceza sorumluluğu için belirlenen asgari yaşlar ülkelere göre farklılık göstermekle birlikte 7-18 yaşları arasında değişmektedir. bk. CSDR, 1 numaralı dipnot.

kaldırmayacaktır. Çünkü isteme (davranışı yönlendirme) yeteneği, anlamaya göre daha uzun bir süreçte kemale ulaşır. Ceza sorumluluğu için kişinin davranış kontrolünün tamamlanacağı dönemi beklemek, neredeyse yetişkinliğe dek yapılan tüm fiillerden sorumlu olmamayı gerektirebilir ki bu da toplum menfaatini tehdit edecek neticeler doğurabilir.

Akıl ve cinsî ergenliğin yanında, suçun “tam bir idrak ve biliş” ile gerçekleştiğine delâlet edebilecek hususları şöyle sıralayabiliriz:⁸²

1. Davranışın suç olduğunun farkında olmak: Bunun için bireyin, söz konusu fiilin sadece kanunda tanımlanmış şekliyle suç olduğunu bilmesi değil toplumun değer yargılarıyla örtüşmediğinin, bu fiil neticesinde kınanacağına da bilincinde olması gerekir.
2. Soyut düşünebilmek: Bireyin suç davranışının anlamını idrak edebilmesi için bu husus şarttır. Soyut düşünce hem “1. Adam öldürenler cezalandırılmaktadır. 2. Ben de adam öldürürsem cezalandırılırım.” şeklinde tümdengelimsel; hem de “1. İnsan canı masumdur/korunmuştur. 2. Masumiyetin ihlali cezayı gerektirir. 3. Adam öldürmek canın masumiyetini ihlal etmektir. 4. Adam öldürürsem cezalandırılırım.” gibi tümevarımsal akıl yürütme biçimlerinin teşekkülünü ihtiva eder. Bu, fiilin neticelerini ön görmek ve isteyebilmek için şarttır.
3. Suç fiiline yönelik tasarı: Kişi suç fiilini önceden tasarlamış ve buna göre hareket etmişse bu durum kişide fiilin suç olduğu yönünde bir bilinç (en azından bir şüphe) bulunduğu işaret eder. Ancak bu, planlanmamış/anlık fiillerin suç bilinciyle işlenmediği anlamına gelmez.
4. Suça yönelik motivasyon kaynağı: Bireyin suç fiilini bizzat/grup baskısı olmaksızın işlemesi bilişsel açıdan olgunlaşma göstergesi sayılacağından eylemin suç olduğunun idrak edilmesine işaret eder. Kişinin grup normlarına direnme, eleştirme gibi bağımsızlık göstergeleri çeşitli ölçekler kullanılarak tespit edilebilmektedir.⁸³

⁸² Maddelerin düzenlemesi ve örnekler tarafımıza ait olup içerikteki bazı bilgiler için bk. Erem, *Adalet Psikolojisi*, 62-63, 242-248; Sevda Uluğtekin, *Çocuk Mahkemeleri ve Sosyal İnceleme Raporları* (Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 2004); CSDR, 67-69; Şamil Dağcı, *İslam Ceza Hukukunda Şahıslara Karşı Müessir Fiiller* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1999).

⁸³ Bk. Ümit Morsünbül, *Ergenlikte Özerkliğin ve Kimlik Biçimlenmesinin Öznel İyi Oluş Üzerindeki Etkisi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011), 79-105; Laurence Steinberg, *Ergenlik*, haz. Figen Çok (İstanbul: İmge Kitabevi, 2007), 293-365; Meva Demir- Aynur Karabacak, “Ergenlerin Duygusal Özerkliklerinin

Aile ve arkadaş çevresi gibi bir grupta müşterek olarak veya onların telkiniyle işlenen suçlarda iradenin nehy yönü azalacağından bu tarz suçlarda olayı yöneten (telkinci) ile telkine maruz kalan farklı değerlendirilmelidir.

5. Suç fiilinin niteliği: Fiilin icabî (yapma/eylemde bulunma) veya selbî (yapmaktan kaçınma) şekilde ortaya çıkması kasıt unsurunun derecesini gösteren bir emare olarak değerlendirilebilir. Suç fiilinin doğrudan eylemde bulunma şeklinde ortaya çıkmasında, selbî fiillere kıyasla kasıt çok daha fazladır. Örneğin doğrudan bir adam öldürme fiilinde kasıt daha etkin iken, yaralıyı hastaneye götürmekten kaçınma (bu sebeple yaralının ölmesi) durumunda ise kasıt çok daha zayıftır. Çünkü icabî fiillerde bilinç, selbî fiillerde ise daha ziyade hâricî unsurlar etkindir. Bu sebeple söz konusu yaş grubundaki kişilerin selbî fiillerinde kasıt unsuru zayıflamış olacaktır. Hanefî ceza hukuku anlayışında öldürme fiilini doğrudan (amd ile) işlemiş kişiye kısas cezası ön görülmüşken, failin doğrudan değil de araya başka bir iradî fiil girmesiyle mağdura zarar vermesi (tesebbüb) ise kısası düşüren bir sebep olarak değerlendirilmiştir.⁸⁴ Yine Hanefî âlimler, selbî fiillerle işlenen suçları icabî fiillerle işlenen suçlardan farklı değerlendirilmiş ve selbî fiil neticesinde işlenen suçlara hafifletilmiş ceza verilmesini ön görmüşlerdir.⁸⁵ Bu bilgilere dayanarak kasıt unsurunun zayıfladığı selbî fiilleri, icabî fiillerden farklı değerlendirmek daha isabetli görünmektedir.

Bu maddelerin hepsi bir kişide/vakada mevcut olmayabilir. Bu durumda kanaatimizce ilk iki unsurun mevcudiyeti cezaî rüşdün varlığına işaret eder. Diğer üç unsurun varlığı cezaî rüşd karinesini güçlendirirken yoklukları rüşdü tamamen ortadan kaldırmayacaktır. Cinsî olgunluğa ulaşan bireylerde ilk iki unsurun zaten mevcut olacağı düşüncesi akla gelse de yapılan çalışmalar bunun aksine çıktılar sunmaktadır.⁸⁶

14 yaşını tamamlamış olan bireylerde fiilin hak veya haksızlık olduğunu idrak etme noktasında değil, daha ziyade davranışı kontrol etme

Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 21/2 (Haziran 2017), 427-442.

⁸⁴ Dağcı, *İslam Ceza Hukukunda Şahıslara Karşı Müessir Fiiller*, 117-118.

⁸⁵ Talip Türcan (ed.), *İslam Hukuku El Kitabı* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2019), 513.

⁸⁶ bk. Yıldız, *Olgu-Kontrol Çalışması*, 97. Bu çalışma, Türkiye şartlarında cinsî olgunluğa (bulûğa) ulaşma ihtimalleri yüksek olan 12-14 yaş aralığındaki bireyler üzerinde yapılmış olup bu yaşlarda suçu anlamlandırma ve sonuçlarını ön görme açısından olgunlaşmanın tamamlanmadığını göstermektedir.

ile ilgili arızalar söz konusudur. Bu arızalar beşinci bölümde zikredilen dâhilî ve hâricî hususlardan birine dayanabilir. Burada, kişinin davranışını doğrudan/tam veya dolaylı/eksik etkilemesine göre cezanın hafifletici sebebi olarak değerlendirilmelidir.

Sonuç

Bulûğ lafzının insanın gelişim basamaklarından biri olarak kavramsallaşmasında, cinsî gelişimin sorumluluk için sebep kılınması ve sebeple birlikte zihinsel ve davranışsal itidale ulaşma gibi sonuçların da var olacağına normatif olarak kabul edilmesinin etkili olmuştur. Rüşd lafzının anlam çerçevesinin *akla gelebilen her konuda uygun ve yerinde davranma/düşünmeyi* içerecek şekilde geniş olduğu açıktır. en-Nisa 4/6. ayette malların bulûğ sonrası gerçekleşmesi beklenen rüşdden sonra yetimlere verilmesi emredildiği için ilâhî kelamı anlamaya çalışan zihinler, bu kavramı malî saha içerisinde değerlendirme eğilimi göstermişlerdir. Ancak bu eğilim mutlak olmadığı gibi rüşdün mahiyeti konusundaki farklı ictehadlar, mükellefiyetin dayanağı hakkında fakihler ile kalamcı yönüyle öne çıkan âlimler arasındaki yaklaşım farklılığı, konunun yeniden değerlendirilmesinin önünde bir engel bulunmadığını göstermektedir.

Modern toplum biçimine geçiş serüveni boyunca bireysel ve sosyal yaşantılarımızdaki köklü değişiklikler bazı kavramların zihnimizdeki semalarında değişikliğe neden olmuştur. Çocuk algısı ve çocuk-yetişkin ayrımı da bunlardan biridir. Her türlü mükellefiyetin cinsî olgunluğa dayanması, cinsî gelişimin zihinsel ve davranışsal gelişmeyi desteklediği ve değişime kapalı toplumlarda uygun bir ölçü olabilir. Ancak cinsî gelişimin çok fazla unsurdan etkilendiğinin tespit edildiği, yaşanan sosyal değişime bağlı olarak çocukların zihinsel ve psiko-sosyal açıdan geç olgunlaştığı çağımızda, sorumlulukların dayanağını sadece cinsî olgunluk ile izah etmek bazı sorunları da beraberinde getirir. Bu sorunları inceleyen çalışmalar yapmak makalenin ana fikrini destekleyecek çıktılar sunacaktır.

Gelişim psikolojisi, nöroloji, klinik psikoloji gibi pozitif bilimlerin ortaya koyduğu çalışmalar insandaki cinsî gelişimin başlaması için gerekli hormonal aktivitelerin, duyu ve davranış yönetimini etkilediğini ortaya koymaktadır. Bireyin iradî davranışlarına etki eden sosyal, duygusal, ahlâkî gelişim (hâricî) ömür boyu devam ederken fiziksel, bilişsel ve hormonal gelişim (dâhilî) süreksizlik gösterir. Sadece dâhilî unsurların ceza sorumluluğu açısından dikkate alınması, suistimal ile ileri yaşlara dek cezaî mesuliyetsizlik gibi bir durumun ortaya çıkmasına dair endişeleri bertaraf edecektir. Zira dâhilî unsurlar suça doğrudan etki edip belli yaş aralığında

tamamlanmaktadır.

Ceza ehliyeti konusunda bu çalışmada, bireyin cezaî olarak mesul olup olmadığının araştırılacağı nihaî bir yaş sınırı belirlenmesi, bu yaş öncesi kişiler için cezaî sorumluluğun tespitine yardım edecek bazı göstergeler sunulması ve takdirin hâkime bırakılması önerilmektedir. Buna göre kişide ceza sorumluluğunun araştırılacağı nihaî yaşın 14 olarak tespit edilmesi mümkündür. Zira bu yaşta bilişsel gelişim neredeyse bir yetişkin seviyesine ulaşmakta, duygusal buhranlar sükûnete ermekte, kişi geçirdiği bedensel ve ruhsal değişimi kabullenip uyum sürecine geçmektedir. Bu yaşı tamamlamış bireylerde -aksi durum için güçlü karineler bulunmadığı sürece- ceza sorumluluğunun tayini için ilave bir araştırma yapma zorunluluğu olmayacaktır. Beynin yönetici merkezinin en son olgunlaşmasının yol açtığı kontrol ve irade yetersizlikleri suç fiiline doğrudan/mülcî etki etmişse bu durum da hafifletici sebep olarak değerlendirilebilir.

14 yaşını tamamlamayan bireylerde ise cezaî rüşdün varlığı konusunda bize yol gösterecek en önemli iki husus “yaptığı davranışın suç olduğunun farkında olmak” ve “soyut düşünebilme becerisi kazanmış olmak”tır. “Suç fiiline yönelik tasarı”, “suça yönelik motivasyon” ve “suçun icabî-selbî karakteri” yukarıdaki iki hususu kuvvetlendirecek göstergelerdir.

İslam hukukunda cezanın, mağduru ve toplumu teskin etme amacı olduğu gibi faili ıslah amacı da vardır. Bu sebeple bedenî cezalar için failin cezaya tahammül edebileceği fiziksel olgunlaşma da dikkate alınmış; cinsî bulûğ ise bunun zâhirî göstergesi kabul edilmiştir. Had ve kısas gerektiren suçlarda bulûğ gerçekleşmeksizin cezaî rüşd sabit olduğunda aslî cezaların bedelî cezaya tebdil edilmesi, bu amaca uygundur. Malî cezanın terettüp ettiği fiillerde ise cezanın doğrudan alakalı olduğu şey kişinin fiziksel varlığı değil malî varlığıdır (zimmet) ve cezaî rüşd mevcutken cinsî bulûğun gerçekleşmemesi aslî cezaya engel olmayacaktır. Cinsî bulûğ gerçekleşmişken cezaî rüşd mevcut değilse bu durum, klasik doktrinde had/kısas cezalarının düşmesine sebep olan *şüphe* kabilinden değerlendirilip aslî cezalar bedelî cezaya çevrilebilir. Ancak ceza niteliğindeki bu değişme, hâkimin kişiye ta'zîr türünden tedbir uygulamasına engel değildir. Ta'zîr cezaları içerisinde de bedenî-malî ayrımı yapılması mümkündür.

KAYNAKÇA

AKGÜNDÜZ, Ahmet. *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyatı*.

- Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1986.
- ALÎ, Cevâd. *el-Mufasssal fî târîhi'l-'Arab kable'l-İslam*. 20 cilt. Beyrut: Dâru's-Sâkî, 4.basım, 1422/2001.
- APAY, Saim. "Bulûğun Suçla İlişkisi Üzerine Bir Araştırma". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 9/1 (Mart 1952), 317-323.
- ATAY, Zeynep. *İstanbul'da Yaşayan 6-18 Yaş Arası kız Çocuklarında Ergenlik Gelişim Basamaklarının Değerlendirilmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Yan Dal Uzmanlık Tezi, 2011.
- ATMACA, Talip. *İslam Hukukunda Ceza Ehliyeti*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002.
- AYNÎ, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed. *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*. 13 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1420/2000.
- BAĞDÂDÎ, Ebû Mansûr Abdülkâhir. *Usûlü'd-dîn*. İstanbul: Matba'atüd-Devle, 1346/1928).
- BAĞDÂDÎ, Ebû Mansûr Abdülkâhir. *el-Fark beyne'l-firak ve beyânü'l-firkati'n-nâciye*. Beyrut: Daru'l-Âfâki'l-Cedîde, 2. basım, 1977.
- BARDAKOĞLU, Ali. "bulûğ". 6/ 413-414. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- BARKAN, Ömer Lutfi. *15. ve 16. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları*. 1. cilt. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1943.
- BAYHAN, Pınar. "Ergenlik Dönemi: Fiziksel, Cinsel ve Motor Gelişim". *Doğum Öncesinden Ergenliğe Çocuk Gelişimi*. Ed. Nilgün Baysal Metin. Ankara: Pegem Akademi, 2016.
- BEGAVÎ, Muhyissünne Ferrâ. *Me'âlimü't-tenzîl fî tefsîri'l-Kur'an*. thk. Abdürrezzâk el-Mehdî. 5 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l- Arabî, 1420.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *Sahîhu'l-Buhârî*. 4 cilt. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1425/2004.
- BURGAÇ, Ezgi. *Son 15 Yılda Çocuk Endokrin Kliniğine Erken Ergenlik Yakınmasıyla Başvuran Hastaların Değerlendirilmesi*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Tıpta Uzmanlık Tezi, 2018.
- BURSEVÎ, İsmail Hakkı. *Rûhu'l-beyân*. 10 cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, t.s.
- CANTÜRK, Gürol. "Çocuk Suçluluğunda Adli Psikiyatrik Değerlendirme". *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi (STED)* 14/2 (2014), 31-34.
- CESSÂS, Ahmed b. Alî Ebû Bekr er-Râzî. *Ahkâmü'l-Kur'an*. thk. Muhammed

- Sâdık Kamhâvî. 5 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1405.
- CEVHERÎ, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *es-Sihâh tâcü'l-luga ve shâhu'l-'arabiyye*. thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr. 6 cilt. Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 4. basım, 1407/1987.
- Ceza Sorumluluğunun Değerlendirilmesi Rehberi. 2010. http://cocukhaklari.barobirlik.org.tr/dokuman/egitimbasvuru_basvuru/cezasonumlulugununun.pdf
- CÜCELOĞLU, Doğan. *İnsan ve Davranışı*. b.y.: Remzi Kitabevi, 7. basım, 1997.
- ÇAĞLAYAN, Harun. "Teklif Karşısında Çocukların Dünya ve Ahiretteki Durumu". *Kelam Araştırmaları Dergisi* 12/1 (2014), 37-60.
- ÇAKMAKLI, Kemal. *Çocuk ve Gençte Sosyal Gelişim*. İstanbul: Yağmur Yayınları, 4. basım, 2007.
- ÇOLAK, Mücahit. "İslam Hukukunda Ceza Ehliyeti Açısından Yaş Küçüklüğü". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35 (2011), 103-124.
- DAĞCI, Şamil. *İslam Ceza Hukukunda Şahıslara Karşı Müessir Fiiller*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. basım, 1999.
- DEMİR, Meva – Karabacak, Aynur. "Ergenlerin Duygusal Özerkliklerinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 21/2 (Haziran 2017), 427-442.
- EBÛ DÂVÛD, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Muhammed Abdülaziz el-Hâlidî. Beyrut: Dâru'l Kütübî'l-'İlmiyye, 4. basım, 2010.
- EBÛ HABİB, Sa'dî. *el-Kâmûsu'l-fikhî lugaten ve'stilâhan*. Dimeşk: Dâru'l-fikr, 2. basım, 1408/1988.
- EBÛ HAYYÂN, Muhammed b. Yusuf el-Endelüsî. *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr*. thk. Sıtkı Muhammed Cemîl. 10 cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420.
- EBÛ ZEHRE, Muhammed. *el-Cerîme ve'l-ukûbe fi'l-fikhî'l-İslamî*. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-İslamî, 1998.
- EFENDİ, Ali Haydar. *Dürerü'l-hükkâm fi şerhi Mecelleti'l-Ahkâm*. trc. Fehmi el-Hüseynî. 4 cilt. b.y.: Dâru'l-Cil, 1411/1991.
- ENDELÜSÎ, İbn Said. *Neşvetü't-tarab fi târîhi câhiliyyeti'l-'Arab*. thk. Nusret Abdurrahman. Amman: Mektebetü'l-Aksâ, t.s.
- EREM, Faruk. *Adalet Psikolojisi: Suçlu Psikolojisi-Usul Psikolojisi- Mahpusun Psikolojisi*. Ankara: Başkent Klişe Matbaacılık, 11. Basım, 2003.
- EŞ'ARÎ, Ebu'l-Hasan. *Makâlâtü'l-İslamiyyîn ve'htilâfü'l-musallîn*. thk. Na'im Zerzur. 2 cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1426/2005.

- EZHERÎ, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-lüğa*. thk. Muhammed 'Avaç Mu'rib. 8 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs el-'Arabî, 2001.
- FEYYÛMÎ, Ahmed b. Muhammed. *el-Misbâhu'l-münîr fî ğarîbi's-Şerhi'l-Kebîr*. 2 cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l- 'İlmiyye, t.s.
- FÎRÛZÂBÂDÎ, Ebü't-Tâhir Muhammed b. Ya'kûb. *el-Kâmûsü'l-muhît*. thk. Mektebetü Tahkîki't Türâs fî Müesseseti'-Risâle. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle li't-Tıbbâ'ati ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 8. basım, 1426/2005.
- HUBERMAN, Leo. *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*. trc. Murat Belge. İstanbul: İletişim Yayınları, 17. basım, 2016.
- İBN EBÎ HÂTİM, Ebû Muhammed Abdurrahmân. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*. thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib. Riyad: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 3. basım, 1419.
- İBN FÂRİS, Ebü'l-Hüseyn Ahmed el-Kazvîni. *Mu'cemü mekâyisü'l-lüğa*. thk. Abdüsselam Muhammed Harun. 6 cilt. b.y.: Dâru'l-Fikr, 1399/1979.
- İBN HACER, Ebu'l-Fazl Şihâbüddîn el-Askalânî. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvız, 8 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1415.
- İBN KUDÂME, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh. *el-Muğnî*. 10 cilt. Kahire: Mektebetü'l-Kâhire, 1388/1968.
- İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *Sünenü İbni Mâce*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 2 cilt. b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabîyye, t.s.
- İBN MANZÛR, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn. *Lisânü'l-'Arab*. 15 cilt. Beyrut: Dâr Sâdır, 3. basım, 1414.
- İBN SA'D, Ebû Abdillâh Muhammed. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. 8 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1410/1990.
- İBNÜ'L-ESÎR, Ebu'l-Hasen İzzeddin. *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvız. 8 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1415/1994.
- İBNÜ'L-HÛMÂM, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid. *Fethu'l-kadîr*. 10 cilt. b.y.: Dâru'l-Fikr, t.s.
- İBNÜ'L-MÛLAKKÎN, Ebû Hafs Sırâcüddîn Ömer. *el-Bedrü'l-münîr fî tahrîci ehâdîsi's-Şerhi'l-Kebîr*. thk. Mustafa Ebü'l-Ğayt vd. 9 cilt. Riyad: Dâru'l-Hicre li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1425/2004.
- İCÎ, Eb'ül-Fazl Adudüddin. *el-Mevâkıf*. thk. Abdurrahman Umeyre. 3 cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1417/1997.

- İĞBÂRİYYE, Musa Mahmud. *el-Bulûğ ve'r-rüşd fi'ş-şer'ati'l-İslamiyye*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011.
- IŞIKLAR, İbrahim. "Türk Çocuklarının Bulûğ Yaşı Üzerinde Araştırmalar". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi (DTCF)*. 7/4 (1949), 515-524.
- KARSLI, Ümit. *Mezheplere Göre Ceza Ehliyeti ve Günümüz Hukukuyla Mukayesesi*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- KÂSÂNÎ, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd. *Bedâ'iu's-sanâi' fi tertîbi'ş-şerâi'*. 7 cilt. b.y.: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. basım, 1406/1986.
- KÖKSAL, Asım Cüneyd. "Hanefî Fıkıh Düşüncesinde Akıl Kavramı ve Dört Mertebeli Akıl Anlayışı". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (Ocak 2011), 5-44.
- KÖSE, Saffet. "Rüşd". 35/ 298-300. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- KULAKSIZOĞLU, Adnan. *Ergenlik Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 12. basım, 2011.
- KUR'AN YOLU. Erişim 20 Nisan 2020. <https://kuran.diyaret.gov.tr/Tefsir>
- KURTUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*. thk. Ahmed el-Berdûnî - İbrahim Eттаfeyyîş. 20 cilt. Kahire: Daru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 2. basım, 1384/1964.
- MERGİNÂNÎ, Ebû'l-Hasen Burhânüddîn. *el-Hidâye fi şerhi Bidayeti'l-Mübtedâ*. thk. Talâl Yusuf. 4 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, t.s.
- Mevsû'atü'l-fıkhiyye el-Kuveytiyye. "Rüşd". 22/ 212, 213, 216-219. b.y.: Dâru's-Safve, t.s.
- Mevsû'atü'l-fıkhiyye el-Kuveytiyye. "Tecribe". 10/ 15 8-160. b.y.: Dâru's-Selâsil, 2. basım, t.s.
- MORSÜNBÜL, Ümit. *Ergenlikte Özerkliğin ve Kimlik Biçimlenmesinin Öznel İyi Oluş Üzerindeki Etkisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
- MÜSLİM, Ebû'l-Hüseyn b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, t.s.
- NESÂÎ. Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb. *Sünenü Nesâî*. thk. Hasan Abdülmün'im Şelebî. 12 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- NÎSÂBÛRÎ, Nizâmeddin Hasen b. Muhammed. *Ğarâibü'l-Kur'an ve ragâibü'l-Furkân*. thk. Zekeriyya Umeyrât. 6 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-

‘İlmiyye, 1416.

- ONUR, Mehmet. *Bir Ehliyet Arızası Olarak İslam Hukukunda Sefeh*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- ORUM, Fatih. “Kur’an Işığında Küçüklerin Evlendiril(eme)mesi Meselesi”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (2019), 139-128.
- ÖZCAN, Özge. “Orta Çağ’dan Erken Modern Döneme Çocukluğun Tarihsel Gelişimi”. *Çocuk ve Medeniyet Dergisi* 2/4 (2017), 91-125.
- ÖZTÜRK, Resul. “Mâtürîdî’nin Kelâm Sisteminde Allah’ı Bilme (Ârifetullah) Meselesi”. *EKEV Akademi Dergisi* 9/24 (2005), 95-110.
- PEZDEVÎ, Fahu’l-İslâm Alî b. Muhammed. *Usûlü’l-Pezdevî* (İbn Kutluboğa’nın *Tahrîcû eḥâdîsi Usûli’l-Pezdevî*’si ve Kerhî’nin *Usûlü* ile birlikte) Karaçi: Mîr Muhammed Kütübhâne-i Merkez-i İlm ü Edeb, t.s.
- PLOTNİK, Rod. *Psikolojiye Giriş*. trc. Tamer Geniş. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2009.
- RÂZÎ, Ebû Abdillâh Fahreddin. *Mefâtîhu’l-ğayb*. 32 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l- Arabî, 3. basım, 1420.
- REMLÎ, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Nihayetü’l-muhtâc ilâ şerhi’l-Minhâc*. 8 cilt. Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1404/1984.
- SÂBÛNÎ, Nûreddin. *el-Bidâye mine’l-Kifâye fi’l-Hidâye fî Usûli’d-Dîn*. thk. Fethullah Huleyf. b.y.: Dâru’l-Ma’ârif bi Mısır, 1969.
- SADRÜŞŞEHÎD, Ömer b. Abdülazîz b. Mâze. *Şerhu Edebi’l-Kâdî li’l-Hassâf*. thk. Muhyî Hilâl es-Serhân. 4 cilt. Bağdat: Matbaatü’l-İrşâd, 1397/1977.
- SÂVÎ, Ebû’l-Abbâs Ahmed b. Muhammed. *Bülğatü’s-sâlik li Akrebi’l-Mesâlik*. 4 cilt. b.y.: Dâru’l-Me’ârif, t.s.
- SELÇUK, Ziya. *Eğitim Psikolojisi*. b.y.: Nobel, 18. basım, 2010.
- SERAHSÎ, Ebû Bekir. *Usûlü’s-Serahsî*. thk. Ebu’l-Vefâ el-Efgânî. 2 cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 3. basım, 1436/2015.
- SERAHSÎ, Ebû Bekir. *el-Mebsût*. 30 cilt. Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1414/1993.
- ŞÂZELÎ, Hasan Ali. *el-Cinâyât fi’l-fıkhî’l-İslamî dirâse mukârene beyne’l-fıkhî’l-İslamî ve’l-kânûn*. b.y.: Dâru’l-Kitâbi’l-Câmi’î, t.s.
- ŞENSOY, Naci. “Eski Devirlerde ve İslam’da Yaşın Cezai Mesuliyet Üzerindeki Tesiri”. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 13/2 (1947), 512-528.
- ŞENTEMERÎ, Ebû’l-Haccâc Yusuf. *Eş’âru’s-şu’arâi’s-sitteti’l-câhiliyye*. Beyrut:

- Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001.
- ŞİMŞEK, Murat. " İslam Hukuku ve Pozitif Hukuk Açısından Ceza Ehliyeti".
İnsan ve Toplum 2/3 (2012), 139-164
- STEINBERG, Laurence. *Ergenlik*. haz. Figen Çok. İstanbul: İmge Kitabevi, 2007.
- TABERÎ, Muhammed b. Cerîr. *Cami'u'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'an*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 cilt. b.y., Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000.
- TAYÂLİSÎ, Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd. *el-Müsned*. thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî, 4 cilt. Kahire: Dâru Hicr, 1419/1999.
- TEHÂNEVÎ, Muhammed Ali. *Keşşâfü ıstılâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*. thk. Ali Dehrûc. 2 cilt. Beyrut: Mektebetü Beyrût Nâşirûn, 1996.
- TİRMİZÎ, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd. 5 cilt. Mısır: Şeriketü Mektebe ve Matba'ati Mustafa el Bâbî el-Halebî, 2. basım, 1395/1975.
- TÜRÇAN, Talip (ed.). *İslam Hukuku El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 8. Basım, 2019.
- ÛDEH, Abdülkâdir. *et-Teşrî'u'l-cinâiyyi'l-İslamî mukârenen bi'l-kânûni'l-vad'î*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyy, t.s.
- UKBERÎ, Ebü'l-Bekâ Muhibbüddîn. *Şerhu Dîvâni'l-Mütenebbî*. thk. Mustafa es-Sakkâ vd. 4 cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, t.s.
- ULUĞTEKİN, Sevda. *Çocuk Mahkemeleri ve Sosyal İnceleme Raporları*. Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 2004.
- YILDIZ, Abdulkadir. *Akıl Hastalığı Olmayan, Suça Sürüklenmiş ve Sürüklenmemiş On İki-On Dört Yaş Grubu Çocukların 'Suçun Hukuki Anlam ve Sonuçlarını Algılayabilme ve Davranışlarını Yönlendirme Yeteneklerinin Gelişip Gelişmediği' Yönünden Karşılaştırılması: Olgu-Kontrol Çalışması*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Tıpta Uzmanlık Tezi, 2015.
- YILMAZ, Emel. *Akıl ve Ruh Hastalarının İslam Ceza Hukuku'nda Ceza Ehliyetleri*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- YILMAZ, Tuba. *İslam Hukukunda Ehliyeti Daraltan veya Ortadan Kaldıran Sebep*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- ZEBÎDÎ, Ebu'l-Feyz Muhammed Murtaza. *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. 40 cilt. b.y: Dâru'l-Hidâye, t.s.
-

ZEHRÂNÎ, Merzûk b. Hayyâs. “Etyebü’n-neşri fî tefsîri’l-vesâya’l-‘aşr: el-Vasiyyetü’s-sâdise”. *Mecelletü’l-Cami’ati’l-İslamiyye bi’l-Medîneti’n-Nebeviyye*. 71-72 (1408).

ZEYLÂÎ, Ebû Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Alî. *Tebyînü’l-hakâik şerhu Kenzi’d-Dekâik*. [Şelebî’nin hâşiyesi ile birlikte]. 6 cilt. Bulak: el-Matbaatü’l-Kübra’l-Emîriyye, 1313.

RE-EVALUATION OF COMPETENCE TO TRIAL WITHIN THE FRAME OF TERMS BULUGH AND RUSHD: CRIMINAL MAJORITY

 Betül DAL^a

 Osman GÜMAN^b

Extended Abstract

This paper comprises an assessment of relationship between the terms bulugh (puberty), demanded for religious and legal responsibility in Islamic law and rushd, mostly appearing in financial law by examining each term and highlighting their meanings. As a result of the doctrine review regarding these two concepts and related provisions it is concluded that judgements in relation to the terms are open to interpretation and re-evaluation in consideration of current data. Yet, different perspectives from fiqh and kalama re available. Within the framework of fiqh bulugh means sexual maturity and qualifies a person for responsibility. Whereas from a kelamic point of view an intellectual maturity is accredited. Given an example, Sharif Jurjani asserted that the contracting level of an individual would change in accord with each single subject of mind. This approach could provide a basis for the idea of assigning particular responsibility/liability criteria for particular human action. Narratives on Surah Nisa's sixth verse and its revelation were effective in restricting the meaning of the term rushd to "being able to master property" whereas its semantic field is wide enough to encompass the meaning "the ability of conducting properly in every situation or life aspect". Scholars of the classical era were adopting the idea that bulugh and rushd would occur concurrently. The codification movement getting under way in the nineteenth century points to an alteration in the notion and to a general acceptance of revoking sexual maturity as essential for rushd. Ahwal ash-Shahsija and Duraru'l Hukkam shows some examples of this alteration. An approach to rushd like the fuqhaha's, expecting it after

^a Master Student, Sakarya University, betuldal0@gmail.com

^b Prof., Sakarya University, oguman@sakarya.edu.tr

a physical substructure is felicitous, but confining the term to a fiscal space implies 'not to accept a person as an adult' which in our opinion does not correlate with reality. Yet, indicators of bulugh accepted by scholars like the first menstruation, wet dream, pubic hair are affected by many factors such as genetic or environmental factors, nutritional habits, drugs, visual and audical stimulants etc. Moreover, they indicate signs for the onset of an intellectual development rather than an intellectual developmental completion. Thus, presenting such symptoms as an unvarying over time criteria and as standing for everyone in all religious-legal responsibility areas does not seem convincing.

Over the course of transition to a modern society, fundamental changes taking place in our individual and social lives have altered the intellectual framework of some notions in our minds. The perception of childhood and minor- adult discrimination have taken their share as well. Since notions have been experiencing such a significant transition, it is crucial to re-evaluate issues related to them. Grounding responsibility on sexual responsibility in all extensions may not bring problems in societies where sexual maturation promotes intellectual-behavioral maturity, and are not open to undergo any change. But it is a fact that due to various reasons such as the extension of compulsory education to eighteen, parenting styles, social security and international protocols etc. Individuals exhibit a delayed maturation in our current world. Thus, it is inevitable to consider an intellectual and psycho-social maturity accompanied by sexual maturity for responsibility. We suggest here to set out some criteria, taken into consideration concurrently with sexual maturity, for liability in marriage, commercial and penal law etc. This study just examines criminal capacity because an addressing of all criteria related to these areas would go beyond the limits of this paper.

The mental maturation present in the person is also reflected in person's actions. In that case, we need to do in the first step is to examine whether individuals who are called teenager who have reached carnal maturity behave with "full knowledge and willpower". The average age of puberty in Turkey's conditions are identified as 14. Respectively, the incidence in other ages is 15, 13, 16 and 12 years. Since the occurrence of puberty at an earlier or later age is quite low / exceptional, we have analysed the behavior of individuals between the ages of 12-16 and the factors affecting will in these behaviors. These effects may be based on such as cognitive, hormonal, neural and cerebral elements or environmental and socializing situations. In our opinion, it is preferable to set a final age limit for criminal liability to be

investigated and to present some indications that indicate responsibility for individuals before this age and leave discretion to the judge. Accordingly, it is possible to determine the final age in which the criminal responsibility will be investigated as 14 age. Because in those who complete this age, cognitive development almost reaches the level of an adult, emotional distress begins to stagnate, the person accepts the physical and spiritual change and goes into adaptation. For individuals who have completed the age of 14 will not be obliged to carry out additional research for the determination of criminal liability- unless there are strong symptoms for the contrary situation. However, if it is determined that the management center of the brain has not reached sufficient maturity in terms of control and since it is the last maturing department, it can be considered as a reason for the alleviation of punishment if it is determined that these characteristics of individuals after 14 years of age have a direct effect in the crime committed. The two most important issues that will guide us for the existence of a criminal capacity in those who have not completed the age of 14 are “to gain the ability of abstract thinking” and “to fully understand that their action is a crime and not accepted by the society”.

It will be suitable to give compensation penalties instead of the punishments applied on the body such as hadd and qisas, If the penal majority is fixed without realizing puberty. Because physical strength is also taken into consideration in Islamic law. There is no obstacle for these people to receive the necessary punishment for crimes requiring financial penalties. Because financial punishment is based on the financial asset (zimmah) of the person and not the realization of the puberty. If puberty exists, but criminal majority does not exist, this situation should be considered as *suspicion* and punishments applied on the body should be turned into compensation. However, this does not prevent the judge from applying measures (ta'zir).

Keywords: Islamic Law, Capacity, Criminal Capacity, Puberty (Bulugh), Majority (Rushd).

